

Bizkaiera Zaharra Euskalkien Artean

Joseba Andoni LAKARRA

(E.H.U./U.P.V.)

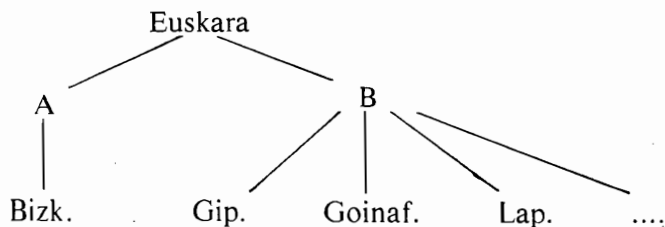
0. Sarrera.

Ene hitzaldiaren helburua ez da bizkaiera zaharraren deskribaketa zehatz eta zabala ematea, dudan denboraz at, xede hórretatik urruti bait gaude oraindik. Aski nuke BZ.a zeri deitzen diogun, ze testutan iker daitekeen eta ikerketa hori zertarako eta zergatik axola zaigun azal ahal banitza.

Hitzaldiaren bigarren zatian, linguistika historikoaren eta literatur ikerketen oinarri den filologiaren aldetik zenbait testuk aurkezten dituzten zailtasunak erakusten saiatuko naiz, batez ere 1596ko errefracuen eta Garibairen bi bildumen azterketa baten bitartez.*

1. Bizkaieraren sailkapenaz.

Euskalkien artean mutur batean kokaturik egoteagatik edo, bizkaierari aparteko nortasuna ezagutu izan zaio ikertzaileen artean. Batzuk, ordea, urrutiago jo dute eta beste euskalkien mailatik igo eta haien guztien aurrean jarri dute, euskarak egiatan soilik bi euskalki bait litu: mendebal aldekoa (bizkaiera) alde batetik eta erdi-ekialdekoa (gainerako guztiak) bestetik:

* Testu hau E.H.U.aren Donostiako Udako Ikastaroetan (1985-IX-7) eman hitzaldia da. Ez dut ematen hemen goian agindu 2. zati hori ez bait nuen Donostian irakurtzerik izan; zenbait eraskin eta hobekuntzarekin aterako da aurki. [Gero ASJU XX-1 (1986), 31-66. or. agertu da; bidenabar LAKARRA 1986d-n aritu naiz testukritikaz eta bada bertan B.Z.eko esenplurik]. Orain ez dut ia aldaketarik egin baina oharretan eta han-hemen zehaztasunen bat sartu dut baita bibliografia aski luzea ere erantsi B.Z.ean gehiago sakondu nahi duenak nondik abia izan dezan. Laburdura eta laburtzapenen zerrenda bukaeran eriden daiteke.

Biziki eskertzen diot K. Mitxelenari hainbat zor dion lan honen lehen prestaera irakurria eta bere adostasuna adierazia; esan: gabe doa horrek ez duela ene hutsen errudun bilakatzen, eta pozarren nintzatekela lanean zerbait berririk (onik) aurki baleza. Eskerrak orobat B. Urgelli eman didan zenbait adibidegatik.

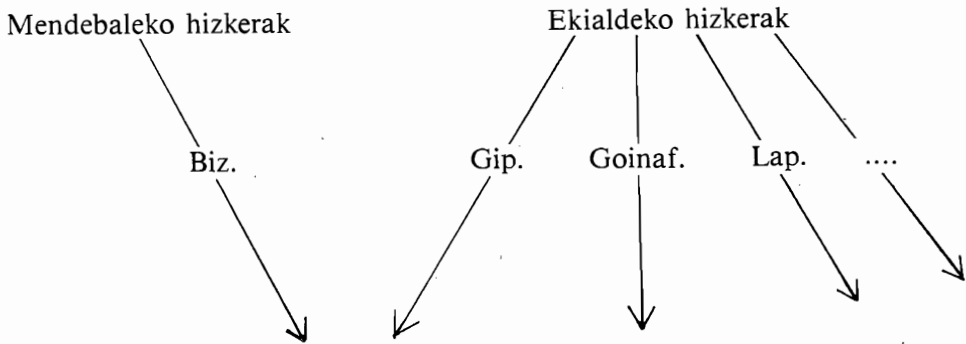
Lacombe horietarik genuen garbiro:

Il suffirait peut-être de distinguer deux grands groupes dialectaux: le biscayen (que l'on pourrait appeler aussi basque occidental) d'un côté, et de l'autre côté tous les autres dialectes (guipuzcoan, dialectes de la Haute et de la Basse-Navarre, labourdin, souletin) [...] On pourrait appeler ce groupe, par opposition au premier, centro-oriental. Nous justifierons cette classification par la considération suivante: on passe par gradations insensibles d'un parler à l'autre parmi ceux qui constituent ce groupe, tandis que le saut est brusque lorsqu'on passe du guipuzcoan au biscayen. Ce dernier dialecte se distingue en effet, dans toute une partie de son verbe, par l'emploi d'auxiliaires qui lui sont propres, il offre des particularités qui n'appartiennent qu'à lui dans maints détails de la grammaire en plus grand nombre que les autres dialectes, et enfin son vocabulaire tranche aussi assez souvent sur celui de ces congénères. (1924, 260)¹

Are urrutiago joan zen Uhlenbeck Lacomberen sailkapen bikoitzari aitzinatasun handia emanaz, eta B. eta gainerako euskalkien arteko ezberdintasuna etorki berezietan oinarrituaz; bestalde, etorkiei buruzko hipotesi honek eraginik B. eta G. ren antzekotasunak historikoki etengabe eman omen den hurbiltze prozesu batez azaltzen zituen:

Si nous faisons attention aux particularités individualisantes du biscayen par rapport aux autres dialectes basques, nous avons plutôt l'impression qu'il nous faut partir de deux dialectes pyrénéens occidentaux anciens qui, pendant une certaine période, n'étaient pas immédiatement voisins, mais qui, entrés plus tard en contact immédiat, se sont rapprochés de plus en plus. De l'un serait donc issu le biscayen; du second, tous les autres dialectes en territoire espagnol et français. Le rapprochement entre le biscayen et le guipuzcoan, en d'autres mots l'effacement graduel des limites indubitablement nettes autrefois, est un procès en cours depuis longtemps et qui se poursuit toujours. (1947, 544).

hau da:

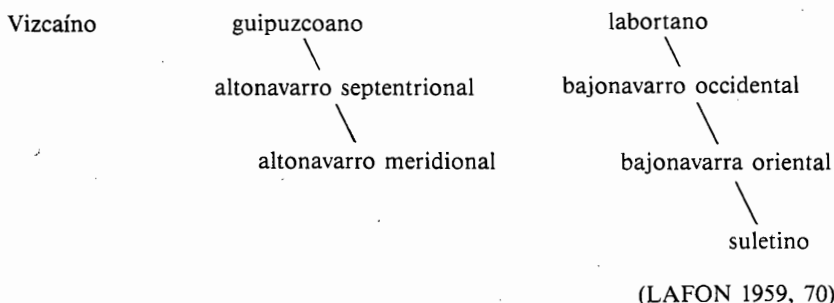
Lafon eta Allières jarraiki zaizkie ikertzaile hauen iritziei: lehena aitzin ohar eta gaztiguekin Lacomberenari, ausartago bigarrena Uhlenbeckenari:

M. Lacombe est d'avis que les dialectes basques peuvent être divisés en deux grands groupes, le biscayen d'une part, et de l'autre tous les autres dialectes. Cette opinion, qui paraît fondée dans l'ensemble, nous semble devoir être nuancée de quelques réserves [...] Cette importante affirmation de M. Lacombe, dont les bascologues souhaitent qu'il expose un jour la justification... (LAFON 1943, 13 eta 73).

1. Cf. "Si se tiene en cuenta que el vizcaino ocupa un lugar aparte de los otros dialectos..." (LAFON 1959, 70) baina azalpenik gabe. Ibis. Ez da zer esanik Lacomberen eta besteren zatiketa bikoitza erizpide ahuletan oinarritzen bada egoera modernoari dagokionez, areagoetan datekeela duela hiruzpalau mendeetakoarekiko segidan ikusi ahaliko denez. Testukritika eta linguistika historikoaren harremanez (stemmatika dela eta, esateko) ikus MITXELENA 1963 eta TIMPANARO 1985.

halere

Si se tiene en cuenta que el vizcaíno ocupa un lugar aparte de los otros dialectos, se puede representar las relaciones entre los ocho dialectos vascos de la forma siguiente, considerando su situación geográfica e indicando sus afinidades por rasgos:

C'est le biscayen qui, de loin, se sépare le plus nettement des autres, au point que l'on a pu suggérer qu'il s'agirait peut-être, primitivement, d'une langue distincte peu à peu attirée, par voisinage, dans l'orbite basque; l'hypothèse est d'autant moins inconcevable que d'une part toute dépend, au fond, du sens que l'on attribue au mot "langue", et que, d'autre part, on trouve vraisemblablement dans le gascon un autre exemple du phénomène, puisque, selon toute probabilité, il n'a acquis que relativement tard les traits qui, aujourd'hui, le rattachent indiscutablement à l'ensemble occitan. (ALLIÈRES 1981, 108)

nahiz eta berehala "Mais rien dans tout cela n'est proprement démontré" (ibidem) aitortu.

2. Tovar eta Mitxelenaren erantzuna.

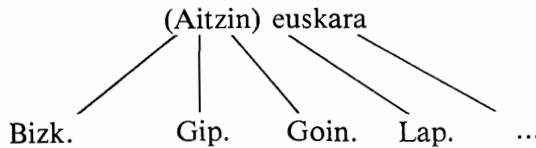
"El vizcaíno entre los dialectos vascos" lanean bi galdera nagusiri ihardetsi nahi izan zien Tovarrek: "¿la personalidad dialectal del vizcaíno es tal que podría representar la herencia de una lengua originariamente distinta de la que sería el antecedente de los otros dialectos vascos?" eta "¿Será el vizcaíno resto de una lengua diversa, que habría sido asimilado sólo en cierta medida a los otros dialectos vascos, sus vecinos por el este?" (Tovar 1959, 147).

Gero Mitxelenak askozaz zehatzago eta sakonago burutuko zuen B. eta gainerako euskalkien arteko gonbaraketa baten ondoren ezezkotan zegoen:

En conclusión, no tenemos en el vizcaíno un resto de otra lengua afín al vascuence oriental, que en la convivencia, como resultado de una progresiva asimilación, se ha reducido a ser un dialecto del euskera común. Se trata de un dialecto bien caracterizado, pero, en definitiva, no independiente. Forma parte del patrimonio común del vasco, es un tesoro de antigüedades lingüísticas, como los demás dialectos, pero no nos permite remontarnos, con la reconstrucción en él basada, mucho más allá. [...] El vizcaíno no procede de una lengua afín a la que dió origen a los otros dialectos vascos, sino que deriva de una misma lengua. No está excluido que rasgos primitivos del vizcaíno apuntaran ya en el vascuence de muy remotas épocas [...] Las diferencias que se reflejan en el vizcaíno actual, frente al guipuzcoano y los otros dialectos del euskera, pueden tener sus orígenes en un pasado muy remoto, pero ello no compromete más la unidad del vasco primitivo que las diferencias del latín vulgar tal como se deducen del estudio de los diferentes dialectos románicos. (TOVAR 1959 17-46)

Mitxelenarena, zalantzarik gabe, aurreko sailkapen bikoitzen kritikarik zorrotzena. Hasteko, Mitxelenak Lacombe eta Uhlenbecken argudio eta oinarriak oso axalekoak direla erakutsi du ez bait dute gaztigatzen, esate baterako, *norentzat* eta *zenbat* den ezberdina B: giputz batentzat hurbil ez bada, hurbilago ote zuberera edo erronkariera? Izan ere Lacombek aipatzen ditu B.ren hiztegiko berezitasunak baina ez du gogoratzen badirela hainbat hitz ekialdean giputzek egun ulertuko ez lituzkenak: *askazi* "senide", *bedatse* "udaberri", *belhagile* "sorgin", *ekuru* "lasai, geldi", *eho* "hil (iragankorra)", *jaugin* eta *jin* "etorri", *izterbegi* "etsai", eta beste hamaika. Zenbatu egin behar B.k gainerako euskalkiek baino hitz berezko gehiago duela frogatzeko —markatzen du Mitxelenak— eta ez dirudi honelakorik inork egin duenik ez eta nahi izanez gero ere erraz lukeenik. Orobat, aditzean mendebaleko *daike* erdialdeko *dezaketik* gertu ez bada ez dateke gertuago ekialdeko *diro* (ik. Mitxelena 1964b, 59-63).

Ausartago delarik, Uhlenbecken teoria are ahulagoa dugu ez bait dago inongo oinarririk suposatzeke aintzina hizkuntza edo dialektu ezberdinak batu edo bateratu zirenik Euskal Herrian, edota "Añemendi alboan" berak dioen legez. B. ez da, bada, euskal dialektu soil bat baizik; euskalkiak irudikatzeke zuhaitzaren metafora ezagunaz (hontaz ik. Mitxelena 1963, 80-1) baliatzen bagara adar bat litzateke anitzen artean, ez bitatik bata:^{1bis}

Bestalde, Uhlenbecki aitzin, Mitxelenak testuen lekukotasuna gogoratzen du bizkaiera eta gipuzkera hurbilduaz joan direla ukatzeko, lehen latzagoak eta nabarmenagoak omen ziren mugak beratu eta estali beharrean areagotu egin direla erakutsiaz, eta XV eta XVI. mendeetako B. eta oraingoa amini bat dazagutzanarentzat ez hurbiltze prozesua baina sakabanatzea eman dela baieztatuz (ik. Mitxelena 1964b, 63).

3. Bizkaiera zaharraz.

Adituek berba hortaz baliatzen direnean elkar ulertu arren, dakidanez ez da inor orain arte deitura hau zehazten saiatu, beharbada gaiak ere zehazteke diraelako. Badirudi ikerlari guztiak ados daudela izenburu horren barnean sartzeko XVI eta XVII. mendeetan² ekoiztu testuetan isladatu hizkera; XVIII.

2. Ezaguna denez, XVI. mendean bildu eta argitara zenbait testutako (herri kanta eta erretrauez ari naiz) euskarak oso eredu zaharkituak aurkezten ditu eta are aintzinagotzat eduki behar dira. Bai herri kantetan eta bai erretrauetan, tradiziokoak izaki, ez da soilik mezua mantentzen baina baita etorkizko hitz eta perpausak ere, neurriak eta gainerako egitura nemoteknikoek lagundurik, cf. F. Lázaro Carreterrek *Estudios de lingüística* (Crítica,artzelona) "hitzez hitzeko hizkuntzaz" (*lenguaje literario*) dioena eta K. Mitxelenak "Euskal hizkeraz eta euskal neurkeraz" (*Euskera* 1977, 721-33) eta beste lan batzutan egin oharrak era honetako euskal adibideekin. Gaur egungo bat edo beste gehitzearren cf. *Paseito bat emoidakezu, urten daik mutil halako bentanarian, kanpora sospetxarian, neure anaia hantxe datorke* "Ana Juanixe" baladan eta *bota egin eustan lantzea bentanarean, orain hil bere banozu eta enterrau bere naikazu* "Lantzarenean" (ik. LAKARRA et alii 1983 II; LAKARRA 1983b-n ere badira *-reanen* adibide gehiago herri kantetakoak). Bestalde Mitxelenak markatu bezala ipuin zaharretan ere gorde dira hitz eta esamolde zaharraz, hortik at nekez aurki daitezkenak, *balbea* esaterako cf: "muerte, en los cuentos de Peru y María" (s.v. *Voces Bascongadasen*).

mendekoak ez dira horren ezagunak —edizio eta ikerketa faltaz seguru asko— eta ez da hain garbi ere bakoitzak horrela sailkatuko lituzkeen ala ez; XIX. mendearen hasiera literatur bizkaieraren sorreratzat izaki Añibarro, P. Bartolome, J.A. Mogel eta bere iloba J.J. eta B., Uriarte, Zabala eta enparauekin, ez deritzot gehienek garai hau “BZ-tzat” luketenik.

Nire aldetik 1745 jarriko nuke mugarriztat, ez soilik BZ.arentzat baina baita —eta batez ere— GZ.arentzat; guztiok dakigunez urte horretan argitaratzen du Gipuzkoako Diputazioak mende hartan eta hurrengoan hainbesteko arrakasta izan zuen *Hiztegi Hirukoitza*. Ohi bezala, proposatzen den fetxa gutxi-gora-beherakoa da, jakina; ez da ahanztekoa gainera 16 urte lehenago Salamancan argitaratu zen egile beraren *El Imposible Vencido. Arte de la lengua bascongadoak* izan zuen eragina literatur B. eta G.ren eraikuntzan ez zela meziprezatzekoa izan³. Alabaina, bat hautatu behar eta hori aukeratu dut; cf. halaber “Gero Larramendi dugu aro berria zaharretik bereziko duena eta urtemuga, horrelakorik behar bada, 1745 litzateke” (Mitxelena 1984a, 13 eta ik. orobat Sarasola 1986). Fetxa horrek G.ren historian suposatuz izan iraultza ezagunegi da hortaz orain luzatzeko; nahikoa dugu duela zenbait urte I. Sarasolak prestatu zituen euskal liburugintza zaharraren produkzio kopuruaren tauletan (ik. Sarasola 1976, eta Lakarra 1985c-ko iruzkina) geroztik G.zko liburuek erdietsi gorakada nabarmenez jabetzea. Halaber, K. Mitxelenak arestian markatu duen legez, Larramendik ez zituen soilik langile (idazle) berriak erakarri baina baita beren lanetako euskara hobetu eta gaitu ere: gonbara bitez bestela Otxoa Arinen eta Irazuaren dotrinak Ubillosenarekin, adibidez (ik. Mitxelena 1984a; Lakarra 1985c, d; Sarasola 1986).

B.ri dagokionez Larramendiren eragina ez bide zen askoz txikiagoa izan (cf. Urgell 1985, 1986b); beranduagokoa dirudien arren oraingoz, XIX. mendearen hasierakoa, irudi hau ez bide da zuzena ikerketa faltak eragina baizen. Nolanahi ere, ukazina da Gandara gernikarrarengan hamazortziaren erdialdean edota 1794 ean Bilbon argitaratutako gabon kantan; zilegi deritzot, bada, “literatur-aurreko B.” genukeen 1745etik 1800era doan mende erdi hori ere aurrekotik bereiztea (cf. Lakarra 1985c, 1985e).

BZ.a honela mugatu ondoren goazen orain aurrera.

4. Zergatik morfologia.

Segidan BZ.ren zenbait ezaugarri —batez ere morfologiazkoak— aurkeztuko ditut eta fenomeno bakoitzaren sorrera, kronologia eta hedaduraz dakiguna laburtzen saiatuko naiz euskararen historiaren barnean BZ.ak gainerako euskalkiekin izan duen (eta duen) erlazioa argitzeko asmoz; bide batez BZ.aren alderdi honen behin behineko deskribapen llaburra lortuko banu hobe.

Gorago (1.ko atalean) agertu eztabaidarako morfologia oinarritzat hautatzearen zergatia begibistakoa iruditzen zait gureak bezain aberatsa duen hizkuntza batean. Gehiago behar duenarentzat hara oso bestelako hizkuntzetan (katalanean eta erromanikoetan oro har) pentsatuaz Veny-k (1985, 57) dioskuna:

3. Ik. bedi honetaz LAKARRA 1985c, eta 1985e. Hor ematen diren Larramendi gramatikaliaren jarraitzaileei gehi zekiekien Diego Goitia aulestiar baina gipuzkerazko egilea ere, cf. J. San Martín “Diego Goitiaren euskarazko esaldi bilduma” *Euskera* 1982, 613-8. Nolanahi ere badirudi Goitia hau 2. graduari —Kardaberatz bitarteko zelarik— dugula Larramendiren ikasle.

3bis. Blasco Ferrer 1986 ere “morfosintaxiari” zuzendua da erabat.

Les diferències dins una llengua històrica afecten diferents sectors: fònic, morfològic, sintàctic, lèxic (aquest, amb la cultura popular). *Qualitativament* [azpimarra Venyrena da] tenen prioritat el fònic i el gramatical (morfo-sintàctic), més sistemàtics; després, el lèxic. *Quantitativament* [id] ofereix més fragmentació el lèxic (especialment el que no pertany al vocabulari bàsic); el que menys, el sintàctic.

eta aurrerago:

62. *Diferències morfològiques*. — Des del punt de vista tipològic, juntament amb les fòniques, són les més importants. Justament un tret morfològic [...] ha servit per a una classificació "lineal" dels dialectes catalans, la desinència de la 1a. persona del present d'indicatiu: -Ø (*cant* en balear i alguerès), -i (*canti* en rossellonès), -e (*cante* en valencià), -o (*canto* en nord-occidental), -u (*cantu* en català central). I també un altre tret morfològic, les desinències -ara, -era, -ira, de l'imperfet de subjuntiu, en comptes de -és (o -às), -is, ha estat aprofitat per rectificar el límit entre valencià i català nord-occidental que resultava d'aplicar el criteri anterior^{3bis}.

Hortaz, euskalkien sailkapen bikoitza suntsitzeko modurik zuzenena begitandu zait ezberdintasunen gunera so egitea, horra bere ahulezia frogatuz geroz axalekoagoetarako errazago bait dateke. Ez dut ukatuko fonologiatik abiatutako azterketek luketen interesa baina era hortako datuak ez zaizkit besteak bezain erabilterazak iruditu; ez bedi ahanzi testu zaharrek azterketa luze eta zehatzak eskatzen dituztela beraietan isladatutako ahoskerak antzemateko eta oraindik horrelakorik ez dugula beharko genukeen neurrian. Halaber, euskalkien arteko fonologi ezberdintasunak ez dira morfoloziakoak adina sistematikoko eta soinu kopurua eta distribuzio ezberdintasunak orobat hartu beharko genituzkela gogotan; bego arlo hau hurrengo baterako, bada.

Hiztegia azalekoegia genuen ezer frogatzeko bere aldakortasunean, dagoeneko Menéndez Pidalek ongi zioenez:

Las mudanzas del léxico son ciertamente considerables, más rápidas y más frecuentes que las alteraciones fonéticas; por eso su estudio es más rico en hechos. Pero los estudios de geografía léxica hallan grandes dificultades de documentación para conocer el estadio antiguo de la distribución territorial de los vocablos, ya que los documentos primitivos manejan un léxico muy escaso; por esto los estudios suelen ceñirse al estado moderno de la nomenclatura, acaso juzgándola estacionaria y antigua, lo cual es muy aventurado. (*El idioma español en sus primeros tiempos*, 9. arg., Espasa-Calpe, Madril, 28.or.).

Ez da zer esan Pidal euskarak baino askoz lekukotasun idatzi haboro duen gazteleraz ari dela; bere esanek, hortaz, ehun halako balioa dukete guretzat eta, alderantziz, frango eskastuko hiztegiaren egitekoa gonbaraketarako⁴.

Azkenik, irizpideak eta emaitzak hobeki ulertzeko, eta B.Z.a enparau euskalkietarik hurbil agertuko denarren, ohar bedi nire soa aski gaintekoa izango dela halabeharrez, hots, ia lehen begiradan erabakiaz berdintasun eta ezberdintasunak; azterketa sakonago batean (aditzaren elementuen funtzio eta ordena gonbaratuaz, demagun) berdintasunak eta are isomorfismoak ere askoz handiagoak bait lirarteke Mitxelenak sarri ohartu bezala:

En el verbo no se acabaría de contar coincidencias y, cuanto más antiguos los textos, mayor sería el número de aquéllas: el sistema de tiempos y modos es el mismo, punto más o punto

4. Dozenerdik adibide: *adiskide* eta *lagun* biak erabiltzen ziren, zein bere lekuan B.Z.ean berrian (eta dirudienez ETB-n) horrela ez bada ere; RS 112 eta 130ean *etsai* irakur daiteke eta *abade* Breñañako Kantan; RS 57.ean *Edo eguiatz nay guzurraz elicatuco nayz* dator eta *elikatura*- horko 76 eta 246.ean; *gitxi* Azkuerentzat soilik "(Bc)" bada ere G.Z.ean (Isasti, Zegamako dotrina, 1737ko Azkoitiiko Larremendiren sermoia) ere ematen zen; *napur* non eta Otxoa-Arinen dotrinan aurkitzen dugu... Ik. halaber 17. oharra *eroanen* hedadura zahharaz.

menos; muy semejante la distribución de tiempos simples y compuestos; idéntica la diferenciación de los varios auxiliares; son generales las formas alocutivas del tuteo [...] y así sucesivamente. (MITXELENA 1981, 302-3).

eta orobat Rebuschiren pasarte honetan ikus dezakegunez:

Lorsque les dialectes présentent des formes qui diffèrent de façon significative, ces dernières seront mentionnées; mais il faut bien prendre garde au fait qu'une FVC [= forme verbale conjuguée] peut être très différente sur le plan du signifiant et absolument identique sur celui du signifié, par rapport à une forme proposée par l'Académie; ainsi, l'auxiliaire biscayen *deutsadaz* et son équivalent académique et guipuzcoan *dizkiot* "je les lui ai" sont-ils en tout point identiques, en dépit de la forme des signifiants et même de la place de l'un d'eux, le marqueur de pluriel [...]: dans de tels cas, nous ne ferons aucune référence aux formes dialectales qui divergent de la norme proposée par l'Académie. (*Structure de l'énoncé en basque*, ERA 642, Paris 1982, 192-3).

5. Ezaugarri zenbait.

5.1. -rean.

BZ.ak deklinabideari dagokionez duen berezitasun nagusienetarikoa dugu ablatiboko *-reanena*; oso bestelakoa egiten zaigu ez soilik gainerako euskalkiei begiratuaz baina baita B. berriaren alboan ere. Honela Gar. A12 *Ez oera ez oerean gora*, RS 232 *Ezconcea ta agincea cerurean jatorguz*, RS 360 *Surean quehea jayo doa*, Mik. 182 *Urian dan pastelerea garuienerean*, etab. aurkitzen dugu, B-z orain eta aspaldi *ohetik*, *zerutik*, *sutik*, *garbietenetik* esaten den lekuan.

Lehen prosekutibotzat (= "non zehar") erabiltzen zen *-tik* ablatibora ere zabaltzearen historia laburtuaz (ik. Lakarra 1984b eta 1984c 116) zera esan daiteke: atziki hori defektiboa zen lehendabiziko testuetarik ezin erabil bait zitekeen bizidunekin⁶ ez eta, baina hau testu gutxiagotan, denborazko kutsua zuenean edota leku izen bereziekin. Hots, goiko exenpluen aldamenean *-(r)ik* dute beste hauek: RS 536 *Hordiaganic ençindu çeeçuic arean*, Zumarraga *oneric aurrera*, RS 542 *Urrineric ospea, erricoa ohea*, Aek *Ez urrun Maloguenic* eta Mik, 126 *Frandesic etorri sirea*.

Gero, pixkanaka pixkanaka *-(r)iken* testuinguruak hedatuaz joan ziren eta gainera *-reanik* pleonasmoa sortu zen (beharbada 1.ko agerraldia EK-n ematen

5. Litekeena da hemen erabiliko ez ditudan beste zenbait ezaugarri izatea nire ondorioen kontra joan daitezkeenak, halere beren pisua (cf.) askozaz txikiagoa iruditzen zait. Bestalde badira oraingoan ez erabili arren hainbat fenomeno B.Z.aren fonologian (bokale sudurkariak, latinetiko ahoskabeen tratamendua, etab.), morfologian (morfema topaketan, *-n/-aite-* aditzean, mugagabe eta hurbilekoaren erabilera deklinabidean) zein sintasian alderdi horietan ere gainerako euskalkietarik oso gertu (orain bainoago nolana ere) zegoela frogatzeko adina.

Beharbada ene burua zuritu beharra nuke dialektu gonbaraketaz ari den lan batean dialektometriaz (ik. GOEBL 1981, 1983 eta hor aipatu bibliografia) ez baliatzeagatik. Veny-k dioenez (1985, 25) "hom ha intentat, en els darrers anys, [tot partint d'atlas exhaustius... o bé d'atlas d'una xarxa més clara als quals s'ha aplicat un correctiu] quantificar les diferències entre els parlars d'un o més dominis, per tal de fer unes divisions en unitats espacials que van de les màximes diferències (*llengua*) a les mínimes (*parlar*)". Baina egile berak aitortzen duenez "El principi teòric probablement és bo i la finalitat, és a dir, un intent objectiu de divisió de l'espai dialectal, no és sinó tan lloable com difícil. Sorgeixen, emperò, alguns punts discutibles o penumbrosos, com és ara: a) És necessari tenir en compte no només l'aspecte quantitatiu, sinó també el qualitatiu, atès que certs fenòmens (morfològics, p.e.) són més importants que d'altres... b) El mètode es basa en un concepte de diferenciació progressiva de l'espai lingüístic, sense tenir en compte que pot haver-hi —que hi ha regressions. En els punts A, B i C, p.e., pot registrar-se una diferència entre A i B i una altra, en sentit invers, entre B i C, de manera que entre A i C es registri una semblança... c) Com en altres tipus d'estudis, els casos de polimorfisme, de variants diatràtiques o diafàsiques poden distorsionar els resultats en el sentit que es comparen variants lliures o nivells diferents de dos o més parlars... d) Una aplicació concreta al català... ha donat lloc a uns resultats que cap dialectòleg coneixedor del català subscriuria... Caldria admetre que l'enfocament quantitatiu no és suficient i que cal recórrer també a aspectes qualitius, a la consciència lingüística dels parlants, a les incidències històriques, etc." (op.cit. 26-7).

6. RS 544 *Huhunerean hoxtuac bulea* da, dakidanez, salbuespen segur bakarra, Gamizen *erorean itzac* agian *eroaren* izan bait daiteke; cf. "Gaur *-tika* atzikiak bizidun izenekin *-gan* eskatzen du, bainan, itxuraz, ez da betidanik horrela izan. Erronkariko atsoitz batek honela dio: *aurretik eta erotik egia*" (de RIJK 1981, 94, Azkueren *Particularidades del dialecto roncalés* 227 aipatuaz).

da 1638an) *-rean* zaharraren lekua hartuaz: forma berria gutxiengoan dago oraindik XVII.mendeko lekuko gehienetan, baina nagusitua da Zubia-Lezamizen (1691-9) dotrinan. 1700etik aurrera zaharkiturik dakuskigu nahiz bata nahiz bestea: 1758 da dakidanez *-reanen* azken agerraldiaren data (Arzadunen dotrinaren 2. edizioan)⁷ eta justu mende bat beranduagokoa *-reanikena* (1858, Bonapartek argitaratu Laudioko dotrinan).

Bitartean *-(r)ik* ablatibozkoa eta *-ti(k)* prosekutibozkoaren formak nahasiaz doaz eta XVIII. mendearen erdialderako prozesu hau amaitutzat eman daiteke *-ti(k)*en alde.

Aldaketa guzti hauek ez ziren modu berean eman ez sistima guztian (pl.ean mende bat lehenagokoa da) ez eta azpieuskalki orotan ere: Betolatzarentzat (1596) dagoeneko *-(r)ik* zen ablatibo arrunta eta *-rean* soilik fosilen batean (*hilen arte-rean*) darabil.

Orain arte ikusi dugun hau genuke, gutxi gora behera, BZ.ak gordetzen zuen ezaugarri honen galeraren historia. Alabaina, gaia bere osotasunean begiratzeko, beste euskalkietan zer gertatzen zen ere jakin beharra dugu.

Ez dugu *-rean* ablatiborik aurkitzen orain hitzegiten diren euskalkietan, ez eta are beren testurik zaharretan ere. Alabaina, gureganaino iritsi ez den baina testu zaharren bitartez, zati batean bederen, ezagutzen dugun araberan bazen horrelakorik: Land. *urdabilerean gaïça euqui* "ahitarse el estómago", *dolenciareâ conualecidu* "conualecer de dolencia", *errena oynereâ* "coxo de pie", *pelligururean libra[du]* "librar de peligro" etab., Gamiz *erorean itzac* (?)

Euskalki honetan bazen *-ren* aldaera ere: Land. *oneren* "de aquí", *orreren* "de ay". Mitxelena ohartu legez aldaera berau ediro dezakegu 1619ko Tolosako bertso iraingarri batzuetan (TAV 127 eta hur.):

Consolatu oy da Profetissarequin,
Escuren duela Alferiz Machin,
Ascotan sartu oy çaca Abbadesaquin;
Andre ederroc orduan danzatu oi dira vesterequin.

Gainera, Mitxelenak (1977, 119 eta hur.) erakutsi duenez, hiru euskalki horietarik kanpo ere aurki daiteke *-reanen* exenplurik arkaismo bakanak izan arren; hor dira, adibidez, *albore(a)ngo*, *gaineandu*, *ondore(a)n*, etab.⁸

Ezin esan, beraz, lehendabiziko so batean pentsa daitekeen moduan, B.ren ezaugarri aparta denik beste euskalkiek ere mementuren batean ezagutu bait dute, nahiz eta ez, agian, B. eta A.ren neurrian; halere, hauek ere gainerako euskalkiek lehenago betetako prozesu bera bete zuten *-rean* ablatiboak largatuaz eta *-rik/-tik* hedatuaz.

5.2. Prosekutiboaz.

BZ.ean "nondik" eta "non zehar" morfologikoki bereizten ziren, bada lehendabizikorako *-rean* erabiltzen zela besteetan *-ti(k)* ezartzen zelarik: BB 2

7. Ik. Liburu honen 1. ko eta 2. edizioen arteko ezberdintasun interesgarriez LAKARRA 1983b; nik orduan ez ezagutu arren ukituak zituen lehenago Omaetxebarriak bere 1948ko lanean; erbia altxatu zuena, biok markatu bezala, Urkixo izan zen.

8. GS 24 *secularean* (Arzay pare gabea, / gurequin bearco dezu/ beti secularean) Azkuek "(B-l...)"tzat duena erants bide dakioko Mitxelenaren zerrindari.

Zeruti gaiten assi, id. 14 *Ercules baño obe dogu / geure parteti Bulcano*, id. 16 *Obe dau egoitea / bere erri aldeti*, Mik. 25 *Axechu ozbat sarsayten da ventanatic*, id. 99 *Bada selan xayguiten da aen goxeti*, id. 177 *Nic obedecietan dot esean ta ateti*, etab.

Lafon (1948, 141-50, bibliografiarekin) eta Mitxelena (1977, 23) aritu izan dira *-ti* eta *-tik* atzizkien arteko erlazioaz. Mitxelenaren ustez zaila da *-tikek -ti* ematea, *-k* hori ez bait da erortzen (cf. *-rik* ablatiboan). Etorkian *-ti(k)* eta *-(r)i*kek ez lukete zerikusirik, lehendabizikoak bigarrenaren tokia hartu badu ere alde gehienetan. *-Ti* bide da oraingo ablatiboaren forma zaharra, eta horrela mantendu zaigu Zuberoa eta Bizkaiko zenbait lekutan, eta *-ka* atzizkia erantsi zaio gainerakoetan; hortik ateratzen dira Landuchioren *gatica* “por”, *lecutica lecura* “de villa en villa” edota Detxeparearen *yxilica*. Gero *-tika* honek *-a* galdu du lurralde gehienetan *-tik* emanaz.

-TI zuten BZ.eko testuek eta oraindik mantentzen duten azpieuskalkiek euskara zaharraren ezaugarri bat baino ez dute gordetzen zubererarekin batera, gainera, ikusi dugunez; soilik neurri horretan har daiteke, beraz, ezaugarri hau B.ren ezaugarritzat.

Are gehiago; testu zaharrak ongi miatuz gero kide berri bat ateratzen bait zaio B.ri XVIII. mendeko Goiherriko euskaran egundaino dakidanez markatu ez bada ere: cf. GP *agati*, id. 2 *San Matheoren autic*, id. 4 *tabernati, jocuetati, festaetati eta gastu alperretati igues eguiten duela*, id. 5 *desgraciatua alde guztietati*, id. 10 *ateraco ote zaituen infernuti*, id. 13 *aec bietati ceñen anz gueiagocoa*, id. 14 *arretaz ta gogoti*, ibidem *gaurdanetic*, id. 17 *gaurco egunetic*, id. 18 *biotzetic* eta Otxoak ere baditu beste bi edo hiru nik orain ez aurkitu arren^{8a}.

5.3. Genitiboa gonbarazioan.

Ator(r)en baxen ur(r)ago narrua “El cuero más cerca que la camisa” irakurtzen da RS 281.ean. Urkixok zegoen zegoenean utzi zuen nahiz eta Azkuek, hutsa iruditurik, *atorra* zuzendu. Mitxelenak Urkixoren lanaren (zatikazko) berrargitalpenari (Mitxelena 1964c) jarri hitzaurrean erakutsi zuenez, gonbarazioan genitiboa agertzea esperoko genukeen nominatiboaren orde ez da *erratum*a edo antzeko zerbait. Entzun edo erabili ohi dugun euskara moetan (eta are BZ. eta berriko gainerako testuetan ere) horrelako egiturarik eriden ez arren erruz ditugu erronkarieraz: Hualde Mayoren S.Mt.ren itzulpeneko *aren beino andiago izanic* (11, 11), *beraren beino gasstuago* (12, 45) edota Mendigatxak Azkueri zuzendu gutunetako *iñaute eguna izan da goressima egun baten bikain triste* (Mitxelena 1964b-ko adibideak). Bestalde, *are* (gehiago) gonbarazioko partikula ezagunean 3. pertsonari dagokion erakuslea gehi *-re* genitiboaren forma zaharra (cf. *gu-re, zu-re, lagu-na-re-kin*) izanik, arkaismo baten aurrean gaude, oraingo euskalkietako fosil bat edo bestetan (baina ez ahantz arestian mututu erronkariera) baino isladatu ez arren garai bateko euskara osoaren baliapide baten aurrean (Mitxelena 1964c)⁹.

8a. [Gero erantsia]: OA 29 *bere sustanciati edo naturalezati bertati* eta 29 *berac deban naturalezati edo sustanciati bertati*; baina orri horretatik kanpo ez dut besterik kausitzen eta hortxe bertan ere badira *partetic, eternidadetic* eta *leenagotic*.

9. Hemen ez dagokigu guzti honek ablatibo zaharrenekin izan dezakeen erlazioa nahiz eta hori ere jorratu Mitxelenak.

5.4. X-ekin Y

Ene veguiacaz vioceen artean irakurtzen da amodiozko bertso zahar batean (TAV 122). Egitura "arraro" (Mitxelena, ibid.) bera ("Xekin Y = X eta Y") agertzen da B. zaharreko eta klasikoko testu gehiagotan ere: Aek *Gomiz Gonsalu[c]h bertan çan / Beragaz Presebalen caltean*, RS 246 *Oguiagaz hura, oragaz heroen elicatura*, Mik *Peru Xauna derechan vategas vere osseyñ Alonsoen artean*, Bar. *Ene xana ta ene edana urarekin ogia*, Gandara (1768) *Izan dedilla gueure / arnasa azquena / Jesus onarequin / Ceurorren icena*, De la Quadra (1784) *Eguingo dozus-zala baqueac neugaz justicija divinoaren artian*, etab. (ik. Lakarra 1983b).

Egitura arkaiko honetan ere B. ez da bakarria, G.z era horretako hainbat exenplu bildu bait ditut: XVI. mendeko "Miserere" batean *Biz gloria Aitearequin semearençat*, BK *Gamboarroquin / Oñaztarroc conforme / Vizcaitican vere / acompañacen debe*, 1705eko gabon kanta batean *Bere aldean omen zeatuk / astoa-rekin idia*, Lasarteko 1716ko bertso iraingarrietan *Agustinacho Ybillico nais surequin nere gaisean* (= "Andaré en perjuicio tuyo y mio"), Larramendiren Hitzegian (1745) "Siroco: viento de entre Levante y mediodía = *sortaldearequin eguardiaren bitarteco aice bat*, etab., ehunda piku agerraldi dituen Iztuetaganaino iritsi arte Agirre Oikiako, Lariz, Iturriaga, Lardizabal eta zenbait kanta herrikoi barne direlarik.

5.5. Futurozko inperatiboa.

Esku-liburuaren 1827ko bigarren edizioaren "sart-aurrean" honako oharra ezartzen zuen Añibarrok lehendabiziko ediziotik egin zituen zenbait hobekuntza eta aldaketa azaldu asmoz:

Azkenez esan bear deusut ece liburu onetan icusico dozula batzuetan esaten dala *eguizu*, *eguidazu*, *eguiozu*, *deguizula* eta beste batzuetan *eikezu*, *eikedazu*, *eikiozu*, *deikezula*, &c. *Leengoac esaten dira gaucea ordu berean eguin bearra danean: bigarrenac barriz gueroago garrenean eguin bearco danean. Alanche esan daroe baita ondo baño obeto gure Bizcaitar baserritarrac* (8.or.)

Eta orobat Zabala bere garaikide eta adiskideak:

Con el futuro [de imperativo] se manda para más adelante, y en castellano suele regularmente expresarse por el futuro imperfecto de su indicativo. Fómase en vascuence con los artículos activos *beguike*, *eguikezu*... y los mixtos *beiteke* o *bedike*, *zaitেকে*...

(VRB 26, Astarloa eta Añibarroren aipamenekin)

Usadio hori, jakina, goragotik zetorren: hara RSetik atera gabe: 234 *Yre esayen emazte euquec yc adisquide*, 36 *çe eyquec maurtuti hoeaneâ ederr eztanic calean*, 290 *Eyquec senar maquerra ta aucaque andera*, 18 *Çagoquez exilic ta ençun eztayçu guextoric*, etab.

Honelako adizkirik ez da agertzen XVI. mendeko gainerako euskalkietako testuetan, baina Mitxelenak (1964b, 64-5)¹⁰ dioen legez hori ez da aski bizkaiera-

10. Rebuschik ez bide zuen ezagutzen lan hau bere aditz denboren sailkapena egiterakoan (op.cit. 194 or) Lafoni jarraikiaz "begoke, quiouque inesteté donc, est reconstructible à partir des données du biscayen ancien, qui distinguait entre un impératif présent ou proche et un impératif futur, ce dernier se distinguant du premier par l'apparition du suffixe -ke" bait dio.

ren ezaugarri berezizat hartzeko XVII. mendean Etxeberri Ziburukoaren *Eliçara erabiltceco liburuan* agertzen bait dira: *Aditcen tutçunean / Ene ahoco hitçac, / Beguirauqueçue çeuen / gogortcetic bihotçac, Beguira çaquecu direnean, / Orduan othoi idequi / Tçaquetçu ene ezpañac*. Mitxelenaren exenpluok aski izan arren hemen bizkaierak euskara zaharraren ezaugarri bat gorde baizik ez duela egin frogatzeko, areago indartu nahi nuke azalpen hau, Mitxelenak aurkeztu ez zituen hiru aipamenez baliatuz. Hirurak dira, gainera, Etxeberrirenak baino hurbilagoak, XVII eta XVIII. mendeetako gipuzkerazkoak, hain zuzen: TBIn (TAV 127-8) *Y eçar eyt'or edatera / Chapoeoquin barazcaritara / Adarroqui gosaritara / Arrassean oaque olloquin afaritara* irakur daiteke¹¹; OA-ek (1713) ere badakar beste exenplu bat: *Crutce santua adoratcen dezunean esan eiquezu: adoratcen eta bedeincatcen zaitugu, etab.* (14.or.) Peñafloidaren BBur.n (1764) honela dio: *-Andrehoa orain presa degu, beste ordu baten atozque. -Jauna agundu biezagu, cer orduan naico du? -Atozque bascal orduan* (35.or.) Itzulpena Peñafloidarena berarena da eta interesgarria izan dakiguke ohartzea lehendabizikoan “puedes bolver” badio ere, bigarrenean ordena garbitzat (“bolved”) itzultzen duela.

Erabilera hau, beraz, ez zen B.ren berezitasun bat. Gehienik ere, B.ren berezitasuna denbora zahar honi beste euskalkiek baino gehiago (mende bat?) eustea litzateke.

5.6. -a/-e- oposaketa aditzean.

Azkuek (*Morfología* II, 604-5) orainaldia/lehenaldia bereizten zituela uste arren, BZ.ean eta baita berrian ere aditz erroaren aurreko bokal alternantziak (a/e) adizki bipertsonalak (a) eta hirupertsonalak (e) bereizten zituen eta ditu, Altube (*Observaciones* 115-8), Irigoien (1958 *passim*) eta Mitxelenak (1954a) erakutsi bezala: BB 1 *esango dau* baina BB 2 *entzun deusagu*, BB 3 *conseju ei eusten emon*, BB 7 *sarri gorde deuste*; RS 340 *Gueyago dio daquiana baño* “mas dize de lo que sabe”, BB 11 *besteoc ezer estaquigula* baina RS 431 *Yre auçoac eztequiã gacha ona da* “Daño que no te sabe tu vezino bueno es”; Mik. 73 *Artean yndasu espillua ta artasiac, daguida ondo ymini bissarrau* “da me entretanto el espejo y unas tixeraz, que quiero adrezarme la barba”, Kap. *Erraçoena cerdan jaquin daguanerean*, Mik. 229 *Componidu daguiala guelau* “componga este aposento” baina Kap. *laungoicoari arimea emon deguion artean*, Mik. 117 *Edandaysu osterá, se esteysu gachic* “Bebera VM otra que no le hara mal”; EK *Estuan daroaçu ceure colcoa*, Zumarraga 30 *exilic daroaetz maestruoc yrureun bana* “en secreto lleban los maestros cada trezientos” baina BB 17 *Ventaja romanoay deroessu Ysassi*, RS 82 *Tacoc deroat dodana neure echerean cejara* “Para me lleua lo que tengo de casa al mercado”; RS 325 *Demanac bician vereá besteri* “Quien diere en vida lo suyo a otro”, RS 425 *Peco gassoa deucot* “Mala sospecha le tengo” etab.

Beste euskalkietan bereizketa ez da horren garbi mantendu Mitxelenak (op. cit. 30) dioen legez; halere, bada *i* bat, inoiz alboko kontsonantearekin baturik, euskalki guztietako alokutiboetan: *doa* baina *zihoak (joak)*, *darama* baina *zeramak (*dieramak)*, etab.

11. Iruzkinean bai esaten du geroaldiko aginteeratatzat duela *Sobre el pasadon* ez aipatuarren.

Baina frogarik garrantzitsuenak beste euskalkietan aurkitu ahal daitezkeen goiko formen ahaideak dira: Oih. 153 *Esacussan beguic nigar esteguic*, "L'œil qui ne te void pas, ne te pleurera pas", 538 *Adaussi deguidala bana aussic enesala* "Qu'il abbaye contre moy, Mais qu'il ne me morde pas", OA 170 *Cerren baldin nere proximoac ez badiaquit niri*, AzpGut II 31 *Dotoreac esan dit escribi deguiçudala çuri*, BK 16 *Herreguten deguiola eman Conde laztanari Vitoria andia*, etab.

5.7. -zu "zuek"

Dakizuenez, euskara zaharraren aditz sistimaren bigarren pertsonan oraingo oposizio hirukoitza (*hi* "singular familiarra"/*zu* "sing. errespetozkoa"/*zuek* "plurala") lehen bikoitza genuen (*hi* singularra/*zu* plurala). Alboko hizkuntzen eraginez tratamenduekin batera aditza ere zaildu egin zen eta lehen plurala zena singular bilakatu haren ordezeko beste berri bat sortuaz. Azken hau historikoki pleonasmoduna dugu, bigarren pluralgile bat ezarri bait zitzaion^{11bis}.

BZ.ean oraindik aintzinako sistema mantentzen da orohar; 1688ko BB etan oraindik ez da (cf. Lakarra 1984c) gaurko *zueki* dagokion formarik agertzen, nahiz eta pluraleko esanahia izan.

Uste al *dosu* [zuok, giputzok] Viscayan
 ain gente biguna dala
 nola zeuen alardeen
 vildurrac dagoezala.
 Con todo mosugorac dira
 guiçonac emen bere
 espadosu bere uste

Berrogei bat urte beranduago, Barrutiaren *Acto para la Nochebuena*¹² gaur singularreko formatzat joko genituzkeen 63 adizkitatik 42k (bi heren) pl.eko esanahia du oraindik. Alabaina, badira jadanik sin.ekoa duten beste 21 eta, batez ere, bada dagoeneko *-zuri -e* bat erantsi diona, jagoitik emango den erabile-raren aitzindari: 471 *Veguizcoric eztegiçuen bularchorean isegui*.

BZ.ak goragotik zetorren usadio jator bati eusten zion, beraz, nahiz eta Zabalak bestela ikusi gauzak:

Sea el 2.º defecto que debe evitarse el de usar el mismo modo de los de 2.ª persona de singular agente, paciente y recipiente en lugar de los de plural. Este defecto es bastante común en los pueblos del Señorío inmediatos a dicha provincia [Gipuzkoa], y por la costa se interna algo más: ni de él se han sabido precaver algunos de nuestros escritores, llevados de la costumbre de su patria. (VRB 57, Fr. Bartolome eta Astarloaren aipamenekin).

Omaetxebarriak eta, ondoren, Mitxelenak argitaratu duten 1648ko G.Z.eko testu batean ere berdintsu agertzen zaigu:

Ene seme alaba chipi laztanchoac, oficio citalori eutci eguiçu, biurtuzaitez Jaungoico poderosoagana christau onac beçela, sinisten deçula Jesu Christo Criadore Redento[re]jagan... (TAV 167, bibliografiarekin).

11. Iruzkinean bai esaten du geroaldiko aginteeratzat duela *Sobre el pasadon* ez aipatuarren.

11.bis. Tratamenduen historia eta azterketarako ikus orain Jabier Alberdiaren lanak *ASJU* XX-1 eta XX-2 (1986)jekoetan.

12. Ezaguna denez, testu honek ez darama fetxarrik; nire ustez hizkuntzazko argudioetan oinarriturik (cf. LAKARRA 1984a) suposa daiteke halere 1730 baino lehenagokoa dela ziur aski; aztertu gogo dut arazo hau beste lan batean.

eta A.zko (cf. Mitxelena 1984b) 1610eko beste batean orobat: *Fantasiaric estaguiçula, /Seraphin escogituac* (TAV 120).

Hurrengo mendeetan P. Bartolomek, J.J.Mogelek eta bestek (dakidanez ikerzteke dago zehazki usadioaren hedadura eta iraupena B.ko testuetan) -zuren formak pl.eko esanahiarekin erabili eta Eibar eta beste nonbait horrela mantendu arren, esan daiteke *zueken* formak nagusitu direla ia osotoro.

Honetan ere B. berria beste euskalkiekin batera joan da BZ.ean mantendu arkaismoa ezabatuaz.

5.8. Futuroaz.

a. Mitxelena aspaldi ohartu zen *-a* morfema bat ba zela BZ.ean —nahiz eta oso agerraldi gutxirekin eta ia galtzear— futuroa markatzeko: Cf. *RS 31 Ax adinhon ta axa hon* “se acomodado y serás bueno”, id. 174 *Yndac micabat orban бага, diada nesquea gajpaga* “Dame una picaza sin mancha, dar te he la moça sin mal”, id. 233 *Yquedac ta diqueada* “Darasme y darte he” eta id. 422 *Ausso Chordon arz orri ta nic yñes dayda* “Ten Hordoño a esse Osso y yo haré huyda”, non *axa, diada, diqueada* eta *dayda*-k balio hori duten (Mitxelena 1954a, 30-33)¹³.

Ez da, dakidanez, horrelako adizkirik agertzen gainerako euskalkitan; alabaina Mitxelenak frogatu zuen *-a* hori ez zela morfema aske eta berezi bat baina *-(a)n* subjuntibokoa: cf. Gar. 26 *Ausho Perucho Vrdeorri, eta neuc iesdaguidan*, eta gogora beste aldetik *RS* eta Mikoletaren testuko *-n* gabeko adizkiak, bai indikativo lehenaldian eta baita inperatibo eta subjuntiboan ere. Gainera subjuntiboaren eta geroaldiaren hurbiltasun hau ezaguna da beste hizkuntzetan, grekera zaharrean, esaterako (Mitxelena, ibid.), eta goiko forma horiek ez genituzke *-n* orokorra eroritako etorkizko subjuntibo geroaldi bilakatuak baizik.

Halaber, Oih.139 *Eneco execa hi harzari, nic demadan ihessari* “Eneco saisis-toy de l’ours, afin que i’ aye moyen de fuir” ikusirik galde daiteke Oihenartek ez ote zuen bildu usadio zahar bat mantentzen zuen errefrau bat, garaiko Zuberoa eta Baxenafarreko hizkeran galdutako usadioa hain zuzen, eta aldi hartan jadanik *demadanek* beretzat zuen esanahiarekin (subjuntiboa ez geroaldia) itzuli (Mitxelenaren azalpena, ibid.).

b. Ezaguna da BZ.ean (Lafon 1943, II 42, 44; Irigoien 1985, 12) *eginen* orainaldi atzizkigabea erabili ohi zela aditz iragankorren geroaldia egiteko: *RS 18 Çagoquez exilic ta ençun eztayçu guextoric* “Callando estareys y mal no oyreis”, id. 40 *Nayago dot to bat ce amaui emon deyat* “Mas quiero, toma uno, que doze te dare”, id. 136 *Az ezac er[r]joya diratâ beguia ta mutil guextoac quendu deyque arguia* “Cria el cueruo, sacar te ha el ojo, y quitar te ha la luz el mal moço, id. 178 *Zarrari ajea eguioc aldatu ta dayc galdu* “Al viejo mudale el ayre y perder le has”, BB 23 *Arabac ecarrico dau/Guiupuzcoa onestera, /lagun esteyo guerrara*, Kap. 140 *Echoçu eta iaquin daiçu* “esperad y sabreis”, 154 *Au alan içanic erraz esan daiçu* (ordainik gabe gatzelerazko testuan), etab. (ik. Lakarra 1984c).

13. Lafonek eta Irigoienek (1985, 47) *axa-z* “orainaldi bilusia” dela esan arren, Mitxelenak erakutsi zuen lan horretan *ax-i* gaineratu *-a* horrek dakarrela esanahi aldaketa. Besterik da *izan-i* **haiza* dagokiola pentsatzea; hemen sinkronia hutsean ari gara —nahiz eta XVI. mendekoaz ari— eta sinkronikoki *axa* ez dago “bilusirik”.

Ba ote nonbait hauen kiderik? Baiezkotan nago eta Oihenarten errefracuetan bertan gainera, Mitxelenak ez aipatu arren; gonbara bitez goiko forma horiek eta Oih. 126 *Egurra daguienac leku gaizean, Ekarri beharco du soinean* "Celui qui fait son bois de chauffage en vn mauuais endroit, est obligé de le charrier sur ses espaules" eta —itzulpen zehatzagoarekin— Oih. 153 *Esacussan beguic nigar esteguic* "L'œil qui ne te void pas, ne te pleurera pas".

Ezin uka, beraz, guzti honen aitzinean euskara zaharrean subjuntiboak eta futuroak zuten beren arteko lotura, ez eta lotura hau orokorra zela B.ko zenbait azpieuskalkitan estaliago geratu bazen ere -naren erorketaz.

c. Orokorra bide zen orobat —*kidi*— atzizkiaren bitartez euskara zaharrean sortzen zen geroaldiko eta ahalerako saila: cf. Detxepareren *ny erhoa, çu iaquynxu, vaha enaquidiçu* eta Leizarragaren *ezlaquidigu deus probetchu* (Lafon 1943, II 34-5).

Lafonek ez zuen horrelako formarik eriden berak aztertu XVI. mendeko bizkaierazko testuetan; alabaina, bada bat bederen XVII.aren bukaerako batean, euskalki guztiek legez, B.k ere atzendu baino lehentxeagokoa: *BB 37 Ezin daizu ucatu/ nolan ascoc aduertidu/ zaytuzan eguin bear yacala/ Viscayari erregu;/ santua bere eztaquidizu/ orregaz baliadu,/ baya su obstinadu* (ik. Lakarra 1984c).

5.9. Aoristoaz.

Egungo euskaran indikatiboaz atetiko moduetako laguntzaile gisa erabiltzen dira *egin*, **ezan* eta **edin*; euskara zaharrean, ordea, bestelako balorerik ere bazuten lehenaldian Lafonek ikertu zuenaren arabera:

Le type *sar zedin* sert à exprimer qu' un fait a eu lieu, qu' un procès s' est accompli. Cette forme signifie littéralement "il devint entré"; *gosse* étant l' adjectif qui signifie "affamé", *gosse cedin* signifie littéralement "il devint affamé", dont "il eut faim". Le type correspondant à patient et agent est *ikus zezan*, litt. "il fut fait par lui vu", qui correspond à frç. "il le vit" (LAFON 1943, II 46)

Hara, adibidez, Etxepareren *Iaun erreguec meçu nenzan ioan nenguion berta-ric*, hots, "erregel gaztigatu zidan beregana joateko" eta *ioan nendin* "joan nintzen"; Leizarragak "d'innombrables exemples" dituela markatzen du Lafonek eta hala daki beraskoitze arraren testurik, ikusi duen orok.

Badira usadio honen agerraldiak BZ.eko testurik garrantzitsuetan, ez soilik Lafonek (ibid.) ikertu XVI. mendekoetan baina baita XVII.eko zenbaitetan ere oraindik: RS 52 *Vnayoc arri citean gastaec aguir citean* "Los Pastores riñieron, los quesos parecieron", id. 167 *Erioac ereçan Butroeco alabea Plencian* "El tartago mato a la hija de Butron en Plencia", id. 263 *Lotsaga nindin oguiz ase nindin* "Sin verguença me hize y arte me de pan", id. 294 *Iaygui cidi naguia erracizan vria* "Leuantose el perezoso y quemo la villa", VJ 2 *Salvaetaco etorri cidina*, id. 6 *Celan erredimidu eta libredu guenguicê*, id. 6 *Virgine Marie Santissimea gueracidin Virgine Iesu Christo gure Iaune eguin azquero?*, Mik. 10 *Xauna nic vostac contaniñan* "Señor las cinco yo las conte", Mik. 141 *Non eguin sidi?* "A donde fue hecho?", id. 263 *Memoria ene gasaben trapuycusleac eroan egui-sanena* "Memoria de la ropa de mi amo que llevo la lauandera", EK 55 *Martiçen*

susperroa eldu equiçun, EK 115 *sartu citeanean ondar ybayan*, EK 120-1 *sar cidin orduan, animosoa,/ ecusi eguianean Domingo Heguico*, etab.; Kap. [guztiak Kredoan] 6 *iaio cidin* “nació”, 6 *jachi cidin* “descendió”, 6 *erresuzitadu cidin* “resucitó”.

Forma perifrastikooz gainera baziren trinkoak ere: Kap. [aitorrean] 20 *Cerren bay neguián pecatu gravemente* “que peque gravemente”, Mik. 142 *Au ta sillac etorsan Salamancaric* “El y las sillas vinieron de Sala(man)ca”, Andramendi (TAV 160 bibliografiarekin) *baesan ece bere arma çarrac ausi ta letorrela* “les dixo que sus armas antiguas abi(a) ronpido”, RS 75 *Oparinac nenguîâ bearguin ta alperqueric auzquin* “La necesidad me hizo obrero, y la vagamundez pleytista”, id. 332 *Adiunça onean nentorre vaya ezer ez nencarre* “En buena sazón vine mas no truxe nada”, id. 438 *Lar janac eta edanac guichitara nencarre* “Demasiado comer y beuer me ha traydo a poco”, Gar. *Fray Vicentec esala Fedea cina licala* “que fray Vicente habia dicho ser juramento la fe”, etab.

“Ces formes à valeur d’ aorist s’ emploient couramment au XVIe siècle” badio ere Lafonek (loc. cit.), ene ustez eta ikerketa zehatzagoren faltan, adizkiok aski zaharkituak bide ziren dagoeneko lehendabiziko testuetan. Bizkaiera zaharrean aurkitu ditudan azken agerraldiak aipatutako Kapanagarenak dira, 1656koak. Geroztik ez da agertzen, dakidanez, beste inongo testutan¹⁴, nahiz eta Azkuek dioenez mende honen hasieran bizirik egon Barrikan:

En la variedad bizkaína antes citada de Barrika (Plencia) he oído estos dos ejemplos: *alaba bi eukaza, bat ezkondu egin zidi* “tenía dos hijas, una se casó”, *gazterik il ze* “murió siendo joven”. Aquí no dijeron *zidi*. *Joan zidi ta etorri zidi emakumea* “la mujer se fué y se vino”. (1935, 85)¹⁵.

La mende bat lehenago Zabala ere konturatua zen fenomeno honetaz, eta —nahiz eta testuen lekukotasunaren aurkako hedadura eman garaiko bizkaieran— baita zuhurki erakutsi ere usadio orokorra dugula:

En Plencia, Guecho y pueblos comarcanos usan como de artículos regulares y ordinarios para el pretérito remoto de indicativo de *leguian*, *cenguian*, *nenguian*, etc. de la columna número 14, que son los regulares del pretérito imperfecto de subjuntivo, ciñiendo el uso del *evan*, *cenduan*, *nevan* o *nendun* [de la 2.ª a la formación del pretérito imperfecto. El mismo uso del *leguian*, *nenguian* ...] hacen en Llodio, Orozco, Barambio, etc., aunque sin excluir el *evan*, *nevan* ... y podemos decir que en todo Vizcaya se practica poco o mucho esto mismo. Y he aquí la clase de conjugación que usó Mr. Lizarraga en su traducción del Nuevo Testamento, y de lá que han hecho misterio el P. Larramendi prolog. al *Dicc.* pag. xxxiv y Mr. Lecluse *Man.* §. 3 y 10. (VRB, 56).

Iparraldean ere azken aleak Kapanaga baino lehentxoagoko testuren batean izanik, ezin harritu XVIII. mendea baino lehen hain urri diren gipuzkerazko (eta areago araberazko) testuetan exenpluak ugari ez aurkitzean; halere honako hauek irakurtzen dira Isastiren errefracuetan: 30 *Eliza ceguianac aldarea, aldarea ceguianac abadea* “El que hizo la iglesia, el altar; y el que hizo el altar, el abad”, 44 *Guezurra nesan Guetarian, ni ychean ta ura atarian* “Mentira dixe en Guetaria, yo en casa

14. Hots, testu fetxatutan, zeren eta bai bait da agerraldi bat Foruko “Marijesi” batzutan (ARANA 1984an aipatuak baina ez argitaratuak): 34 *Eseutu ebenian/ sala jaungoicoa/ ofrecidu eutzen/ lelengo incensoa*, // 35 *adoradu eta/ contentu andiegas/ biurtu sitesian/ ceruco arguiegas*. Alabaina, ez dut testu hau hemen kontutan hartuko aurkezten dituen fetxa eta etorkiazko istiluak ez bait dira bizkaierazko (eta euskal) literatura zaharrerako duen interes eta garrantzia baino txikiago. Ez ditut ere kontutan izango Añibarro (edo Mendiburu) batengan agertu *ekion*, *ekien* [=“zitzaion”, “zitzaien”] bezalako datibozko forma fosildu apurrak.

15. Lehenago berdintsu Bonapartek baina Zabalarengan oinarriturik aitortu legez.

y ella a la puerta'', 50 *Illac aguin ceguian, viciac bere naya* "El muerto mandó, y el vivo hizo lo que quiso".

Zalantzarik gabe Isastiren errefracuotan isladatzen da jadanik bere liburua idatzi zuen garaiko (c. 1620) G.z mantentzen ez zen ezaugarriren bat, aoristoaren hau esate baterako, errefracuekin usu (gogora RSeko arkaismoak)¹⁶ gertatu bezala; hemen axola zaiguna, ordea, besterik da: GZ.ak ere aspaldiko usadioaren arrastoak gordetzen dituela eta sendotzera datorrela goian azaldu ustea, hots, euskalki guztiek zuzenbide berarekin eta kronologia beretsuarekin pairatu duten aldaketa bat dela aoristoaren galerarena.

5.10. *Eroan* eta *joan* laguntzaile gisa.

Bi aditz hauek, beste lurraldeetan¹⁷ duten erabilera eta esanahiaz gainera, ohizkotasuna adierazteko laguntzailezat erabiltzen ziren B. zahar eta klasikoan, nahiz eta gaur egun desagerturik edo desagertzear izan usadio hori: Olaetxea (1763) 113 *Castigau daroa aen magestadeac*, 82 *gueienean jazo doeana da*, RS 79 *Triscan badabil asoa aus asco erigui daroa* "mucho poluo leuantar suele", id. 210 *Andra urenac esea lauçatuguino daroa betatu* "suele hinchar hasta el tejado", id. 61 *Guichia guichia asco eguin doa* "poco a poco se haze mucho", id. 94 *Dindica murcoa betatu doa* "gota a gota se hiche el cántaro", Mik. 56 *Ori da bat yru gausetaric esan eroena Ganasac* "Esta es una de las tres cosas que Ganaza dezia", etab. Zabalak (VRB 23) iragan mendearen erdi aldera oraindik "la formación de que ahora hablamos es usadísima en Vizcaya con toda clase de verbos, y se hace con el participio de presente o pretérito, aunque más comunmente con este en los verbos propios, y con los artículos respectivos de los verbos auxiliares *eroan* en activa, y *joan* en la mista" azaltzen zuen¹⁸.

Jadanik Azkue ohartu zen (1923-5, II 634) fenomeno honen zabaltasunaz:

El verbo *joan* conjugado tiene en este dialecto B y por lo menos tuvo en BN la significación de "soler" cuando se refiere a un verbo intransitivo... Oihenart se valió de él en sus proverbios... Dechepare dice *enganatu doa*, se suele engañar.

Patxi Altunaren Detxepareri buruzko lanei (hiztegi eta edizioari, batez ere) eskerrak I 157ari dagokion pasarte horri beste hiru gehiago ere erants diezazkiokegu: X 43 *Pitxer ebilia hautsi dihoazu*, VI 6 *Harçaz orhit nadinian vioza doat ebaqui* eta IV 27 *Beriarequi eqhustiaz hayn hayn noha penatu*. Leizarragak ere ezagutzen zuen erabilera hau: *Gauça hauc gucioc usança berez galdu doaça* (Col., 2, 22) "toutes lesquelles choses perissent par l'usage", *creaturá sanctificatu dihoac Iaincoaren hitzaz eta orationez* (1 Tim., 4, 5) "elle est sanctifiée par la parole de Dieu et par oraison", *mundu hunen figura iragan doa* "la figure de ce monde passe", etab. (Lafon 1943, II 148).

16. LAKARRA 1986a-n aurki daiteke Garibairen bildumen eta izengabearen arteko gonbaraketa llabur bat beren arkaismo kopuru ezberdintasun hain harrigarria markatuz.

17. Ohar bedi (Azkuek "Bc" baino ez dakar) *eroan* bai G.Z.ean eta baita A.n eta iparraldeko euskalkietan ere agertzen dela; cf. OA 76 *Ematen ere die indarrac matrimonioco carga andiaec eroateco*, OA 139 *cerren izanican* (Concilio Tridentinoarequin suponituric daroagun becela) Oih, 530 *Seroretara sautan gogosa/ esteietara aiseac naroa Gamiz 201 Gustoz ibilco gara.*// *Almorzu ona erango degu/ tortillaonbat urdaiaz*.

18. Alabaina, ez deritzot hain erabiliak bide zirenik VRB 24an aurkeztu (ba)leroake/ (ba)llyoake-ren bitartez osatu egiturak; Zabalak ez du idatzizko lekukotasunik ematen ohi bezala, eta ez dakit ahalko zukeen ere.

Berdintsu Azkuek aipatu Oihenartek ere; hara zenbait erretrau berak eman itzulpenarekin: 293 *Lan aizineti pagatua ihesi doa* “Le trauail payé par auance, s’en fuit”, 332 *Nesca harzen ari dena saldu doa, galdazen ari dena da galdua* “Fille qui prend elle se vend, fille qui demande est perdue”, 466 *Urhe-gacoas ate gusiak irequi doas* “Une clef d’or ouvre quelque porte que ce soit”, 511 *Betheguis sorroa lehertu doa* “Par trop remplir, le sac vient à crever”, 565 *Burla gaxtoa bere sor-lekura izuli doa* “Une méchante raillerie, retourne vers le lieu d’ou elle est sortie”.

Lafonek bai aditz iragangaitzetan eta baiña iragankorretan ere ematen dela dio egitura hau; ohar bedi, gainera, orokortzat duela euskara zaharrean, ez honako edo horrako dialektutako:

Il est notoire que, en basque, le présent simple de *ioan* et de son causatif *eroan* s’emploie avec un participe passé pour exprimer un procès habituel (ibidem).

Ez du *eroanen* exenplurik ematen Iparralderako baina bai horren aldaera den *eramanenak*:

Lorsque le procès comporte patient et agent, Dechepare emploie le verbe *eraman*, qui repose sur **eraoan* et qui est la forme prise dans une partie du domaine basque par le causatif de *ioan*: *Mundu honec anhez gendee enganatu darama* (D 2r 7) “ce monde trompe beaucoup de gens”. Et deux vers plus loin: *Guti usçe duyenian ehor uci darama* “quand on ne s’y attend guère, on est abandonné par lui”¹⁹.

5.11. *Ez aditz nagusia eta laguntzailearen artean.*

Ez partikula aditz nagusiaren eta laguntzailearen artean agertzen da usu eta ez, laguntzailearekin batera, nagusiaren aurrean, gaur bezala: Mik. 7 *Aranguiño estau ondo arguitu* baina BB 9 *Yzango esta ne[uj]re ustean / ain golpe segurua*, 23 *Lagun esteyo guerrara*, ZubLez. 143 *Jaungoicoa apartadu ez da gorpucerean ez arimeaganic*, Mik. 78 *Adarrac eta ulla urdinac estoas etorri egunacayti*, RS 336 *Galdu çe eguic aldia ta ydoro dayc naya*, etab.

Nolanahi ere, ordena arrunta askorekin gehiagotan ematen da eta, bestalde, Koldo Mitxelenak (1977-8, 223-4) aipatu izan ditu G.zko exenpluak Kardaberatz eta Lardizabalen testuez baliatuz: *Anchume bat egundaño eman ez didazu*, *Gauz onik egingo ez dute*, *zure semearen icenic ere merci ez det*, etab.

Egitura honen erabilerak oraindik zehaztasun haboro behar dituen arren argi dago B.tik kanpo ere eman zela, areago Mitxelenak bildu ez zituen beste zenbait exenplu kontutan baditugu: *nic eztaquit jauna, ni(c) ycusci ezaytut* 1611ko nafarrerazko testu batean (“Contribución” 108) esate baterako.

5.12. *bai(s)t.*

Atzizki bezala *-bait* oraindik ere orokorra da nahiz eta aurrizki juntagailu gisa egun ekialdekoa egin. Alabaina, hau ez da beti honela izan RSetan 20 *Celan*

19. *Ibidem*, “Liçarrague n’emploie aucun verbe de la 2e classe [iragankorrek] accompagné d’un participe, pour exprimer un procès habituel” erantsiaz. Oihenarten erretrauetan ere ez dut horren exenplurik idoro.

baysta ojala alacoa mendela "Qual es el paño, tal es el orillo", 35 *Celangoa baysta amea alangoa oyda alabea* "Qual suele ser la madre, tal suele ser la hija" eta 478 *Celan baynabil janciric alan oza daucat nic* "Assi como ando vestido de aquella suerte tengo el frío"; Barrutiak ere badu oraindik XVIII. mendearen lehen zatian 299 *Lastasacua baininçan ala* bat.

BZ.ak, beraz, ez du euskara osoaren forma zahar bat mantendu baino egin; berriak ezabatu duenean ere ez da horretan bakarria izan galera bera izan bait du G.k ere ²⁰.

5.13. -(K)eta.

Aditzaren izenkiak sortzeko erabiltzen diren morfemen artean bada bat, -(k)eta, erabilera ongi mugaturik ez badago ere -du (-tu) partizipioa duten aditzekin erabili ohi dena, eta komunzki B.rekin lotu ohi duguna: cf. *kantetan dabe / kanta-tzen dute*, etab.

Alabaina, B.ren berezitasuna ala lehen hedutuago zegoen ezaugarria ote? Erronkariko testuak hartzen baditugu —ni Hualde Mayoren San Mateoren itzulpenaz (RIEV 25-26) baliatuko naiz— honelako enxepluak irakurtzen ditugu: *Jesus, Maria eta Jose bueltatan dra Egiptotik, Reinatan ziolarik Herodesek, Eta xuntatan ziolarik sazerdotien prinzipale guziuak, Eta xin zen bizi izaitra ziudade batian deistan baizen Nazaret, Kunplitan zelarik gisa kontan profeten errana, Juan pre-kursorak predikatan du penitencia eta batixatan*, etab. Ez dut ikertu zehazki Erronkarin -tan edo -atanez ze distribuzio duten eta ezin jakin, beraz, beti bat datorren B.rekin. Dena den, uste dut baieztatu daitezkeela atzizkia B.zkoa bera dela eta, horrenbestez, deklinabidetik kanpo, aditzean ere inoiz orokorrago izan zela, bai bait dira enxeplu argiak gainerako euskalkietan ere: Land *osquetan deuena* "hurtador", *aulquetâ joan* "magrecerse", *aguinquetâ deuena* "mandón", *gauça mereçietâ deuena* "mereçedora cosa", *motejaytâ deuena* "motejador", etab., BK 15 *Jaungoicoa debeela herreguten* (kopia batean *herreguetan*), TBI *Argaitic oi davil puñalchoa paseaetan*, etab²¹.

5.14. *ezan/egin.

Egin laguntzailea B.tik kanpo ere ezaguna zen eta oraindik ere horrela da (ik. aurrerago) Badirudi, beraz, euskara zaharrean, hizkuntzaren historiaaurrean bada ere, bi laguntzaile —*egin* eta **ezan*— zirela funtzio berarekin edota oso antzekoekin bederen, eta dialektu bereizketa batez, euskalki batzuek bata hautatu zutela eta bestea gainerakoek (cf. Mitxelena 1960, 237-8).

Uste hau sendotzera dator BZ.eko egoera ere. Euskalki honen lehendabiziko testuetarik *egin* da nagusi aditz iragankorreko indikatiboaz kanporako denboretan; nagusi baina ez bakarria, ordea, gaur egun bezala, **ezanen* formak aurki bait daitezke oraindik lehenagoko usadio orokor horren lekuko:

20. Atal honetarako ik. MITXELENA 1981, 303; RSeo 2 adibide ere bereak dira eta Barrutiarena bazekarren dagoeneko Azkuek *Morfologian*.

21. Azken honetaz eta Landuccirenez ohartua zen Mitxelena; ik. TAV 129 eta 2.ari egin sarrera.

Aek 3 [Ar]amayo suac erre açala, id. 5 cerren ceuren jauna ezceñan empara, id. 25 erre deçağun Mondragoe, id 4 [T]a sumi açalja Gurayarra, RS 95 Daguianac aguindua jan deçala, id. 98 Egun ona sar essac essean, id. 101 Ez ezauenac erosaala, id 136 Az ezac eroya ..., id. 165 Azarcúzeac bildurra vzabez..., id. 166 Hurdinetan assiazquero prestuesta seyzaroa, ynoc çebez aurqui guero çe aldía eldudoa, id. 167 Erioac ereçan Butroeco alabea Plencian, id. 194 Vler ezac lenago ta yz eguic gueroengo, id. 294 Iayguicidi naguia erracizan vria, id. 355 Aoti bero ezac labea ta çarra, id. 363 Samarien osticoa da gestoa, noc verac arbez vere ydecoa, id. 382 Ezcôzeac semea naydoaneâ..., id. 401 (eta 516) Lagunen gacha aguirçe ezana, id 411 Areçac Mayazean aunz balçjaren ezneran..., id. 429 Ydiac eta veyac yl ezauz..., id. 439 Arreçac leyen ganeco lañoa..., id. 513 Eznea, guria, taodola errorean atera neban ta ezer yrabaci ez neçan ta ene beychia galhezan, id. 532 Saguac jango dauena catuac jandçala, id. 535 Oçac yl eguia Mayaça, ta ni asenzenza, Kap. 153 arnasa eta animo arreçaçu Mik. 10 Xauna nic vostac contaninçean baya goxa ta herloxua estabilsas batera, id. 232 garvi essasus ene erropo dustiac, id (poesia) 51 Nic nala beti sufri essasu seuc bere seure penea Amileta 2 gueure esaie-tatic libra gaiçaçu, Bar. 26 arren adiezazu gure negarra, id. 90 mutilac libre nescachac eurac pagadezeela danzea, id. 170 asco da loric esnaazaitetz; vnozoc garviezazuz, id. 249 Adiezac Verzebu onen viziza modu, id. 286 adiezazu mundua, id 366 Aseguin arrezazu Belengo pastoreac, id. 469 adi, adi, adi, adi, adiezazuz berba bi, id. 480 adi, adi, adiezazuz berba bi, 489 biurrezazuz orain gueugana, id. 512 Veroni salezozu vnoz guztia.

Ohar bedi exenplu guztiok *nork-zer* ereduok direla ez bait dut (ezta Etxaidek, 1984, ere) *nork-nori-zer* sailekorik eriden (cf. atal honetan bertan GZ.az esana).

Hara zer dioskun Azkuek bere *El verbo guipuzkoanon* ahalera eta agintee-rako laguntzaile iragankorraz:

Una vez expuesto y analizado el Paradigma correspondiente a las flexiones objetivas de imperativo, del auxiliar transitivo, tales como *ikus nazak* veme tú y *yan dezagun* comámoslo, sería de muy poco interés presentar al lector, con la cuadrícula habitual, todos los paradigmas correspondientes a los paradigmas bizkaínos que figuran a continuación en el Tratado de Morfología Vasca. De algunos bastará dar alguna ligera indicación. El paradigma que sigue al antes citado es el número XXXIX. En él se exponen las flexiones receptivas de imperativo del auxiliar transitivo. Muchas de sus flexiones no las usa ya el pueblo, y en muchas otras se vale, casi en todas partes, del núcleo del auxiliar bizkaíno *egin*, habiendo desaparecido el de su propio auxiliar *ezan*. (AZKUE 1923-5,144).

Soilik Oiartzun eta Amezketan bildu ahal izan zituela *eman zadak* eta antzera-koak aitortu ondoren, hemen bere ondorioak:

en las flexiones meramente objetivas vive el auxiliar *ezan* y en las flexiones de recipiente ha sido generalísimamente sustituido por el auxiliar *egin* del dialecto bizkaíno (ibidem).

Iritzi bera agertzen du Jon Etxaidek arestian argitaratu duen “(e)za aditzerroa datiboko aditz-jokoetan autoreetan zehar” lanean:

Nere lanerako zenbait egile edo autore giputz, nafar eta ifarraldeko hautatu ditut. Bizkaian ez da aditz-erro hau erabiltzen, inoiz erabiltzen baldin bazen ere [oharrean exenpluak emanaz] eta Gipuzkoan ere ia galdurik dago datibotan, bere orde Bizkaiko “egi” aditz-erroa sartu delarik, dirudienez “egin” aditzetik hartuta. Hau dela-eta, Gipuzkoako autoreetan bi aditz-erroak bildu ditugu, —*eza*— eta —*egi*— alegia, elkarren arteko borroka nabari dadin. Irakurleak konproba dezakeenez, borroka honetan, nahiz eta beti atzeraka, inperatiboan eutsi zaio sendoenik —*eza*— aditz-erroari (ETXAIDE 1984, 601).

Egungo erabileraz Azkueren datuak zuzentzen ditu **ezan*tiko formei hedadura handiagoa emanaz:

Astigarraga eta Oiartzun’ez gaiñera besteok gaiñeratuko nituzke: Amezketan (aipatua), Abalziketa, Orendain, Altzo, Lizartza, Gaztelu, Orea, Leaburu, Ibarra, Belauntza, Berrobi, El-

duaien, Berastegi, Urnieta, Erreterria, Lezo, Pasaia, Irun eta Ondarribia. Uste dut Naparro-mugaldeko herriotan gehiago edo gutxiago (baiñan gero eta gutxiago) oraindik zenbait kasutan kontserbatzen dutela "—za—" aditzerroa. Hontaz gaitiera esango nuke aginkorreko forma batzuek (za(i)dazu/za(i)dak, zaiozu/zaio, zaizkidazu/zaizkidak, zaizkiozu/zaizkiok...) naiz-ta galurrean, Oriako ibar luzera guzian erabiltzen direla oraindik Alegi' tik Orio' raiño eta erabiltzen ez zutenari ere oso ezagun edo etxeko egiten zaizkio. Baiñan, Azkue' k dion bezala, aztarrenak besterik ez dira gelditzen. Beraz, bildurrik gabe esan ditek gaur Gipuzkoa' n erabiltzen diren datiboko aditzerroak "egin"etik atereak direla (op. cit. 622, 1. ko oharra).

Baina zergatik dateke "bizkaíno" edo "Bizkaiko" (hitzon adiera hertsian) *egin* G.zko lehendabiziko testuetarik **ezan* baino ugariago eta erabilera zabalago batean edireiten badugu? Nola "kutsatu" diete bizkaitarrek gipuzkoarrei aditz laguntzaile oso bat? Ez ote da zuzenago *egin* laguntzailea ere **ezan* adinbat G.zkoa dela ezagutzea?

Ez da hori, ordea, azalbiderik nagusia. Ikus esate baterako F. Ondarraren iruzkina arestian argitara duen Zegamako 1741eko dotrinaren aditzaz:

Aditz laguntzailea. Agintaldian eta subjuntibozko orainaldian, *nor nori nork* adizkietan, *egin* erabiltzen da laguntzaile bezala: "barca eguizcuzu" (1) eta "barca eguizguzu" (4 lat.); "barca deguigula" (4 lat.). Bizkaierazko forma propioak dira horiek (ONDARRA 1984, 10).

Alabaina, azalpen hau G.ren historiaz dakigun apurraren kontra doa eta G.Z.eko testuen lekukotasuraren mezprezu nabarmena dugu. Ez dago euskalki hortako testuak arreta apur batekin irakurtzea baino —eta jakina denez egiteko horrek ez du asti gehiegi kentzen— subjuntibo, inperatibo eta ahaleran ematen zen asimetriaz jabetzeko; hots, adizkiak bi osagai (*nork-zer*) ala hiru (*nork-norizer*) izan, kontuak aski ezberdin zihozten; halaber adizkia singularrekoa edo anitzekoa zen erro berezia hartu ohi zuen. Zehatzago, bi osagaiko adizkietarako bai *egin* zein bai **ezanen* formak hauta zitezkeen *nor* singularra bazen; *nor* anitza bazen **ezanenak* erabili ohi ziren eta *eginenak* hiru osagaitakoetan:

1. *Eguinbeza essan degun moduan* (Otxoa Arin 134), *serbitu ceguian* (OA 11), *essan bece* (OA 133), *aitaric izan ceguian* (OA 26), *pagatu ceiquealaric* (OA 164), *galdu cezaqueten* (OA 165), *ezagutu daguian* (OA 132), *reverenciatu dezagun* (Irazuzta 27), *bedeincatu deceen* (Ir 27), *reyna dezala* (Ir 23), *ecarri beça* (AzpGut), etab.
2. *Contadu bitça* (OA 135), *eutzi ditçaqueanac* (OA 139), *criatu ditceen* (Ir 41), *aditu ditzan* (OA 58), *itzuli ditzaque* (OA 24), *itzuli itzazu* (Ir 5), *socorridu cizaquela* (OA 155), *laja ditzagun* (Ir 2); salbuespen bakarrak *itzuli eguitzatzu* (OA 8) eta *esan eguitzazu* (OA 63) bide dira.
3. *Itaundu beguio* (OA 168), *escribi deguicudala* (AzpGut), *ezdeguigula utci* (Ir 24), *erregutu deguiozula* (Ir 49), *eman deigun* (OA 58), *deguiola eman* (BK), *quendu eguidaçu* (Miserrera); *jaso ez diozagula* (OA 4), *esan niazcaquec* (TBI), *eman diazagula* (Ir 23) eta beste 3-4 salbuespen direlarik.

5.15. *dio/ deutso.*

Hemen ere gero bakar bilakatuko den *deutso* nagusi da testurik zaharretan hasita eta oso dira bakan *di-* formen agerraldiak. Nik ez dut bi esanplu baino aurkitu. Lehena Milia Lasturkoren eresian hain zuzen (TAV 75):

Iausi da cerurean arria,
Aurkitu dau Lastur-en torre barria,
Edegui dio almeneari erdia.
Lastur-era bear doçu Milia.

bigarrena Martin Iturbekoaren laukoetan

Borboneq uste çeban
 Espainian aguindu,
 Austriaq egun zugaz
 eman dio osticu.

(“Contribución” 92)

eta bada oraindik RS 25 *Arloteari emayoc ar(r)auça, escatuco dyc zoça* ere.

Baina Mitxelenak aspaldi (1960b, 237-8) erakutsi bezala, *dioren* ereduko formak ez dira soilik G.renak edo G.N.renak, hauetaz eta BZ.az kanpo Iparraldeko euskalkietan ere lekukoak bait dituzte Axular, Dtxepare eta Oihenartengan gutxienez. Orobat, Bonapartek zioenez (apud Mitxelena 1960b) joan den mendean Saran hirugarren pertsonan bai *derau*-tik datozen formak eta bai *dio*tik atereak erabiltzen ziren, nahiz singularrean nahiz pluralean.

Azalpena lehengo bidetik doa: G. eta G.N.ren zati bat izan dira lehendabizikoak sistema aberatsago bat murrizten *diorekin* soilik geldituaz beste euskalkietan oraindik eredu horrezaz gainera besteren bat ere bazerabiltenean. B.k beranduago egin du hautaketa hori eta, halabeharrez, G.k egindakoaren kontrako bidetik. Haatik, ez du honek eragozten historikoki, hots, testuek lekukotasuna ematen duten garaian, *dio* forma orokortzat jotzea.

Baliteke, gainera, beste sistimak —*deu-* eta *derau-*, alegia— historiaurrean orain baino zabalduagorik egotea, batez ere bigarrena. *Dirautzu, dirauzku, zirauzkun, diraust* eta beste honelako adizkietatik sortuak oso hedaturik daude gaur ere G.ren eta G.N.ren hainbat lurraldetan, eta ezagunak ez eze ia bakarrak ere baziren G.Z.ean (ik. Lakarra 1985b): OA 16 *eutzi ciozcan sacramentuac* baina OA 52 *eman cirauzcan eleiza ama santuari*, OA 6 *Eleizan eutzi cirauzcun sacramentuac*, *Mis. Çure graciac quenduco diraust culpa gustiac*, OA 71 *cer ondasun comunicatcen edo ematen dirautça...* OA 145 *Ofrecitcen dirautçut neure vicia, neure anima, neure obrac eta trabaju guciac*, etab.

5.16. Objetu zuzena genitiboan/ nominatiboan.

Mendebal aldeko euskaldunok ekialdekoen testuekin edo hizkerekin topo egiten dugunean, aditzeko eta hiztegiko ezberdintasunez at, konturatzen gara sintasiarekiko beste zenbaitz ere; haiek duten menpeko esaldietako objektu zuzena genitiboan jartzeko ohituraz, esate baterako; genitibatze honen bitartez gure *Joan nintzen adiskideak agurtzera* haientzat *Joan nintzen adiskideen agurtzera* dugu; ik. J. Heath “Genitivization in Northern Basque Complement Clauses” *ASJU* VI (1972, 46-66).

Honelako esaldiak orain arrotz egiten bazaizkigu ere, aurki daitezke inoiz edo behin BZ.eko testuetan, nahiz eta lehendabiziko egitura izan orduan ere, eta askorekin, arruntena:

Argui çarrac urten dau
 Çeruan goyan ostançean;
 Bergararroc asi dira
 Trajioe baten asmaçean

(Aek, TAV 83)

Goacen mairu errira
 Mairuen zaticen,
 Mendi Adlaterañ
 Guztia errecen.

(Iturbe, “Contribución” 83)

Berdin G.Z.ean ere:

Irequiquo deçu ene aoa
Alaba çayçadan Jaun çerucoa
Çure alabanzaen beti esaten
Egongo nayz cein andiac diraden.

(Misererea)

Estu egongo aiz oen glosacen;
Ançar[r]ac vaceaquic deadarr eguiten;
Salamancaco çuloan egondu inçan icasten
Hicaragoa aiz oen egu[i]ten.

(TBI, TAV 127-8)

Datu hauen arabera badirudi mementuren batean erregela orokor eta optatiboa zen honek bi aterabide izan dituela: 1) hedatu eta mantendu zenbait euskalkitan (ekialdekoetan) eta 2) ezabatu gainerakoetan, hots, B. eta G.n²².

5.17. -gaz.

BZ. eta berriaren deklinabidean atzizki markagarririk bada honako hau dugu seguruenik:

La única particularidad occidental exclusiva (ya que *-rean* "de, desde" es a todas luces un arcaísmo cuyas huellas se descubren también en otras partes) es el suf. *-gaz* de comitativo que, como ya se ha dicho, no reina solo en todo el vizcaíno: Landucci, por otra parte, no tiene más que *-kin*.

dio Mitxelenak, "lo que es propio y exclusivo no es, en todo caso, la desinencia -z que es la común del instrumental, sino el elemento —ga—" zehaztuaz (1981, 301).

Azalpenak ez du behar argitasun haboro, ene ustez hori bait da azalbide zuzena, baina gehi dakizkioke Mitxelenak labur beharrez erantsi ez zizkionak:

- 1) *-gaz* bada ere nagusi, aurki daiteke *-kin* B.zko testu zaharretan, batez ere Gipuzkoatikoetan: Bar.61 *zeugaz*., 78 *nigaz*, 496 *gueugaz*, baina 143 *oearrequin*, 147 *molsuarequin*, 150-275 *zurequin*, 151 *zerequin*, 217 *neurequin*, 325 *urarequin*, 369 *Xaunonequin*, Amileta 1 *omnipotentearrequin*, 1 *Espiritu Santuarequin*, 2 *cegaz*, 3 *gaucequin*, 3 *Jaungoicoagaz*, 4 *preciosoagaz*, 5 *mandamentuequin*, 5 *gorpuzarequin*, 5 *mercimentuequin*, 6 *gorpuzoequin eroequin*.
- 2) *-gaz* ez da soilik B.z erabiltzen zeren eta A.z —Landuccik soilik *-kin* badu ere Mitxelenak markatu bezala— Gamizek biak bait darabiltza: 199-202 *orrequin*, 200-202 *onequin*, 200 *iltzequin*, 201 *bategaz*, 201 *tortilla on bat urdaiaz*, 202 *esperanzas vizigara*, 202 *alcarregaz*, 202 *osasunaquin*.
- 3) Egungo B.ko hainbat lurraldetan (eta lehenago Prai Bartolomek adibidez) singularrean *-gaz* izan arren *-kin* dute pluralean.
- 4) Azkuek G.ren barnean kokatzen den Orexan ere aurkitu zuen:

guregaz ai die (ari dire) "se ocupan de nosotros", *Jaunarengaz* "acerca del Señor", *Kristorengaz* "acerca de Cristo". En ellos el hoy bizkaíno *gaz* se agrega al tema mediante el posesivo, exactamente como se agrega su hoy sinónimo *kin*: *Jaunarekin*, *Kristorekin*.

dio Azkuek iruzkinean (1923-5, I, 321-2). Ikusitakoaren arabera "bizkaíno", "demás" eta "confunden" zehaztuko banitu ere, funtsezko

22. Cf. atal honi buruz LAKARRA 1983b, 58-60; ez ditut hemen erabili, han egin bezala, zenbait herri kanta ez eta *eskaturekin* zihoztzen enxenpluak ere orain azken hauek beste atzerteta moeta bat behar dutela uste bait dut.

ideian bat etor gaitezkeela deritzot Azkurekin oraingoan bere azalpen diakronikoan:

El sociativo bizkaíno gaz y el kin de los demás dialectos, que hoy se confunden, debieron de ser distintos un tiempo, expresando el primero la idea “por medio de personas o seres animados”, exactamente como se distinguen en georgiano *Mam’it* nuestro *Aitagaz* “hacer algo con el padre, valiéndose de él” y *Mama-t’an* nuestro *Aitarekin*, por ejemplo “venir en compañía del padre” (ibidem).

5.18. -de iragankorretan.

NORK zutabeko hirugarren pertsonako ezaugarriak-Ø (singularrerako) eta -e (pluralerako) zirela uste badugu euskara zaharrerako *dute*, *duten*, *zuten*, *diote*, *digute* eta era horretako formek historikoki pleonasma bat (-t-e) lukete. Ezaguna da, gainera, G.ren lurralde askotan oraindik -Ø / -eren (edota -a(n) / -en erlatibo eta lehenaldian) oposaketaren bitartez gauzatzen dela NORK-en 3.pertsona.

Aipatu pleonasmok suposatzen duen berrikuntzak azalduko luke BZ.eko zenbait testutan (eta baita egungo azpieuskalki batzutan ere cf. ErIru) *dabe* eta *ebenen* alboan *daude* eta *euden* bezalako formak azaltzea: BB 20 *espa ecusico daue*, ZubLez 54 *Emaiten deustela bera servietan dabenai*, Zumarraga 14 *gueyago dala dan vaño esango dabee*, etab., baina VJ 9 *Iangoicoen gracion dagoçanac participetan daudela*, VJ 11 *Christinauec errecibietan daudena* RS 3 *Aberassoc jaya daude chiro gajooc veti neque, auçooc vere yguy daude veti dabilena esque*, id. 54 *Iaube bat daude asco baraçeac eta emazteac ce gueyago leuquee gasso*, Mik. 9 *Nolan esan do(s)u bostac xo daudela*, id. 111 *Selan alan estaude despachetan orren meçede ori*, Aek Urten *daude beralan*, *Joanicoc eta beste ascoc eudela parte bertan*, etab.²³

5.19. *edinen asimilazioa.

B.ren lehendabiziko testuetarik -adi -idi asimilazioa ematen da *edin laguntzailearen formetan: RS 195 *Nesquea açidin leguez quirrua yrundin leguez*, id. 188 *Gal bidi guizona ta ez aren ospe ona*, id. 263 *Lotsaga nindin, oguiz ase nindin*, id. 294 *Iayguicidi naguia erracizan uria*, BB 9 *gal di[di]lla mairua*, id. 16 *Biar didin vizi*, id. 29 *Leen diite beartu*, Barrutia 15 *cumplidu vidi secula veti*, id. 356 *Izan ezidin gauza gustian mutilau desgraciadu*, VJ 5 *Yru personetarc cein sidin guizon*, etab.

Oraingo honetan ere berrikuntza ez da soilik B.rena, erdi-mendebal osokoa baizik, horren ezaguna ez izan arren G.Z.ean eta A.n ere ematen bait zen, nahiz eta horietan asimilaziogabeak ere izan: OA 52 *bera sinistua izan dadin*, Ir 25 *Ala izandedilla*, Gamiz 201 *ezandio Aytari ta/ dio viurtu bedi* baina Ir 3 *Santificatua izan bidi zure icena... Eguin bidi zure vorondatea*, OA 162 *Ofendidutçat eman eztidin*, ibidem *Acusatu bidi penitentea*, Ir 23 *Izandidilla ezagutua*, id. 40 *izan didin gure arimen mantenimentua*, OA 41 *Iñor ere salvatu ote diite*, id. 142 *Confesatu diite conveniencia gueiagorequin*, id. 160 *Modu artara alabatu dirin*, Land. “oxala” *validi*.

23. B. berrirako ik, *ErIru* (gerraurrerako) eta GAMINDE 1984 (gaur egungo egoeraz).

5.20. -n/-Ø lehenaldian.

Dakigunez N.ko hizkera batzutan erori egiten da -n lehenaldiko ezaugarria, *ekarri zue, joan ze, handiak gina, eraman genue* eta antzekoak erabiliaz eredu hedatuagoetako *ekarri zuen, joan zen, handiak ginen* eta *eraman genuenen* orde. Lehenaldiko erlatiboetan (*eraman zuen gizonak ebatsi zue*) bada, aldiz, -n, baina hor bi n "dira" izan: erlatiboarena eta lehenaldikoa, eta soilik hau erortzen da.

Erorketa, baina, ez da euskalki horretan gertatzen bakarrik, BZ.eko mendebaleko zenbait azpieuskalkitan ematen bait da: Mik 126 *Flandesic etorri sirea*, 131 *seybatan eve berorec escritoriau?*, 142 *Non eguin sidi?*, RS 244 *Onçoriçat neuca baya oparinac eroa eusta*, 294 *Iayguicidi naguia*, 332 *Adiunça onean nentorre vaya ezer ez nencarre*, etab.²⁴

Bi mende beranduago Zabala da fenomeno horren iraupenaren lekuko:

Por 3: defecto cuento la supresión de la n final de los artículos [=adizkiak], practicado en los pueblos de la costa del mar cercanos a Bilbao, v.g. *yan eguia* por *eguian* o *evan*, él lo comió: *etorri cidi* o *za* por *cidin* o *zan*, se vino: *yoan ekio* por *ekion* o *yacon*, se le fue. (VRB 57).

eta oraindik 1930 inguruan Azkuek (1935, 85) *Alaba bi eukaza, bat ezkondu egin zidi, gazterik il ze* eta *joan zidi ta etorri zidi emakumea* bezalakoak aditu ahal izan zituen B.ren ipar-mendebaleko muturrean.

Markatzekoa da RSen Darmstadt-eko alea aurkitu zenean Jules Vinsonek (*Additions et corrections 6-7a*) -naren erorketa honegatik esaten zuela bilduma horretan mendebaleko G.N. errefraua ere bazirela, euskalki hori bait zen fenomeno hau ezagutzen omen zuen bakarra (cf. Lakarra 1986a); halaber Eduardo Valenciak lan argitaragabe batean erakutsi legez G.N. hegoaldekoan bertan ere badirela -n mantentzen duten hizkerak galdu dutenen aldamenean.

5.21. Konkordantzia falta.

Azkuek zioenez "en varias zonas territorialmente guipuzkoanas y alabesas del dialecto B rechazan por lo general toda característica de pluralidad objetiva. Dicen *dauko* y *emon dotsagu* aun tratándose de varias cosas en vez de *daukaz* y *emon dotsaguz*" (1923-5, II 775)²⁵.

Beste zenbaitetan bezala Azkue baino lehen jadanik ohartua zen honetaz Zabala; begi zolia berea ahozko zein iskribuzko B.ren ezaugarri eta akatsak miatu eta epaitzeko:

La sinceridad que nos hemos propuesto en esta obra demanda, que así como las perfecciones, digamos también los defectos que en algunos pueblos se cometen en los artículos a fin de que puedan evitarse.

24. Baina ez sistimatikoki, cf. Mik. 142 *etorsan*, RS 75 *nenguiã*, 228 *ez eban*, etab. Gainera arazoa hemen azaldu baino istilutsuagoa da lehenalditik kanpo ere zenbait -n erortzen bait dira inoiz; RS 125 *garea gu on veti*, RS 344 *Daygu Goliz auzi ta garea vaquez bizi* "Hagamos pleyto de Goliz y seamos con paz biuir", RS 440 *aroari jarrain gaquioza* "al tiempo sigamosle", Mik. "Optatiuo, subunctiuo singlar: yo haga, tu hagas, nosotros hagamos" *nic eguin daguida, suc eguin daguisua, guc eguin daygua*, Mik. 15 *obe da nic dihoda gusurra* "mas vale que mienta yo", 287 *dobladu daygua* "pues doblemoslo", etab.

25. Bego hau definizio gisa nahiz eta zehazketaren bat falta laguntzaileaz kanporakoetan. Azkue ondoren berriro ukitu du gaia A. Arejitak eta Eusko Ikaskuntzaren *Hizkuntza eta literatura* 3. alean, 13-4.or. Amileta, Oinatiko eskuizkribua Aek(?) gehituz Azkueren adibidei, baina ezer erantsi gabe hark eman hedaduraz.

Sea pues el 1.º de estos el usar de los artículos de paciente de 3.ª persona de singular para los pacientes de 3.ª de plural como lo hacen en varios pueblos de Guipúzcoa que hablan nuestro dialecto, v.g. “nic zuri gauza ederrac emongo *deutsut* por *deutsudaz*: yo os daré a vos cosas hermosas” (VRB 57).

Komunztadurazea aski zaharra bide da lurralde horietan jadanik Barrutiaren testuan eta Antzuola aldeko Amiletaren dotrinan (1678) ere ematen bait da: Bar. 179 *Abrasazen deust errai guztia*, id. 301 *Lastazacuba baininza ala quendu jeuste zayac*, id. 347 *sein demporan atera yeusan guztiaq pica mantarrac*, id. 347 *Ona non ofrezizen deusut munduco bioz guztiaq*, Amileta 1 *Ofrecicen deusut neure vicicea, obraac, trabaju guztia*, ibidem *Jauna ai ici ceuscuna ceure pasiño santuco señaleac*, id. 4 *Amudiozco obraac dira Espiritu Santuari aplicacen jaaconaq*, id. 5 *guizonari ezpatea ta maguinea biac dausa ta ez eraq alcarri, ala arimea ta gorpuza bere Jaungoicoari eusan*, id. 6 *Christoc ici euscula elizaan remedioac becatuac parcaceco*. Badugu oraindik 1825eko beste lekukotasun bat Antzuolarako urte horretako dotrina eskuizkribatu batean honelakoak irakur bait daitezke: *barcatzen jaco becatuac confesau baño lenago... ez jaco barcatzen becatuac confesinoco sacramentua recibidu artian, penitencia gueijago santu guztia eguin dituenac baño, barcatu deigula Jaungoicuac gure becatuac*, etab.

Erabilera hau ez da, beraz, B. osora hedatzen egun eta, dakigunez, lehenago ere horrelatsu zeuden gauzak. Alabaina markatzekoa da B.tik kanpo ere ezaguna zela eta dela.

Azkuek B.ko ekialdeko zenbait lurralderentzat ohartu eta bertan orobat egin zuten Bährrek (1925, 98-9) Legazpi eta G.ren hegomendebalekoentzat:

Al primer vistazo dado al cuadro de las flexiones se da uno cuenta de la carencia de ciertas categorías; es decir, las receptivas con el objeto en plural (y las correspondientes intransitivas), resultando de ahí una notable simplificación. Este fenómeno es también propio de los subdialectos guipuzcoanos inmediatos; es decir, los de Cegama, Segura, Gaviria, Mutioloa, Ormaiztegui e Idiazabal (en Beasain se empieza a hacer uso, aunque no uniforme, de flexiones como *zaizkio*, *dizkizut*, *dizkiogu*, etc., y más allá de Villafranca su empleo es corriente y exacto), y hasta en las variedades vecinas de la parte vizcaína en Oñate, Mondragón, Vergara y Anzuola se observa la misma restricción. Dada la absoluta falta de tradición literaria en estos dialectos, parece imposible, hoy por hoy, averiguar las causas y la evolución de tan peregrina simplificación, pues ni las personas de edad más avanzada recuerdan las flexiones perdidas [oharrean “El príncipe Bonaparte encontró el verbo en Cegama hace más de medio siglo igual que hoy día” gehituaz]. Lo que sí puede darse por cierto es su primitiva existencia, deducida, claramente, de su empleo irregular y poco frecuente en el potencial.

Aberatsegi egin dela ezin esan badezakegu ere, azken urteotan Bährrek lerrook idatzi zituenean baino aberatsago bada azpieuskalki horretako literatur tradizioa, edota, zehatzago, badugu dagoeneko (ikus *ASJU XVIII-2*, 1984) F. Ondarrak eta L. Murugarrenek *Zegamako dotrina* (1741) eta *Goiherriko platika* (XVIII. m.) argitara ondoren hango euskararen lekuko zahar edo aspaldikorik. Bada bietan eriden ahal da komunztadurazaren adibiderik: ZeDot 10 at. eta 63 at. *Barcatuco dirazula neure pecatuac*, 10 *Nic ofrecitcendizut neure vitcia, obrac, eta trabajuac*, 41 at. *Jaungoicoac barca deguigula gueure peccatuac, guc ere barcatzen diegun betcela*, GP 6-7 *esqueñico balizute munduan diran honra, hacienda, ta gusto guztia*, ta *mundu guztico erregue izatea, ez cenduque estimatuco*, 7 *eguin diguen agrabio, ta ausencia gaiztoac*, 10 *cerbait arinduco ote dizuen cere tormentuac!* *Betoz zuri agur andiac, ta cortejo guztia* *eguiten zizutenac*, 11 *zuc daquizun ichusi-queria guztia*, 14 *ematen didazu aviso gozo oec*.

G. zahar eta berriaren azpieuskalki hauetan ez eze fenomeno hau oraindik beste lurraldetan ere hedatzen da, horietarik hegoalderantz hurbilen zen A.n hain zuzen, euskalki honen bi lekukoetan aurki bait dezakegu: Land. *miembro andiac daucana* "membrudo", *surr onac daucana* "oledor", Gamiz 199 *Zugatic gauza gustiac izten dut oso*, id. 200 *Duzu beguicho bazuc/ ta aurpeguichobat*, ibidem *Escuac duzu leun*, ibidem *Or vildu duzu/ munduco perfeccioac*, ibidem *Asqui esan dudanic/ disparateac/ barcatu bearco duzu/ erorean itzac*, id. 201 *errespuesta ezta gaizto/ bodac daucagu*, id. 202 *Ene gorainciac emozute/ ene adisquide gustiat*²⁶.

Berrikuntza honen hedadura ezin interesgarriagoa da hiru euskalkitan emanik ez bait dator baten mugekin ere ados (nahiz eta A.ren lekukotasunak urriak izan baieztapen sendoetarako) goian aipatu dudan horien izaeraren tasun bat, zabalera ezberdineko isoglosa multzo arbitrario batean oinarritzea alegia, indartuz.

Bestalde, eta esandakoaren ondorioz, behar diren datu guztiak kontutan hartzen ez dituen azterketa atomistaren arriskuak argiro agertzen zaizkigu: euskalki bakoitza zein bere aldetik erabilirik eta orobat sinkronia eta historia ere, ia aipatzea merezi ez duen bitxikeria edo hutsa genuke; azterketa orokorrago batean, aldiz, arreta gehixeago merezi bide dute honelako datuek.

5.22. -Ø / -tu.

Egungo euskararen ezberdintasun nabarmena dago ekialdeko eta hegoaldeko euskalkien artean indikatiboaz atetiko denboretan aditz nagusiari dagokionez. Ekialdeko hizkeretan (eta batuan) mendebal aldekoetan bezala partizipioari erans-ten zaio laguntzailea indikatiboan, baina gainerakoetan aditz erroarekin doa: *etorri zen, onartu zuen* baina *etor zedin, onar lezan*. Mendebalean, aldiz, bi kasue- tan partizipioa erabili ohi dugu: *etorri zedin, onartu lezan (egian)*

Usadio zaharra, jakina, ekialdekoek mantendu dute. Azkue eta Lafon aritu dira honetaz eta beren lanetan hainbat froga bildu dute hori baieztatzeko:

- 1) Oraindik mantentzen dira B.z *ken hortik* edo *hor konpon Mari Anton* bezalako arkaismoak (Azkue 1935, 67),
- 2) zenbait hitz konposaturen lehen osagaia aditz erroa da: *sorlekua, Jaunaren crucifica lekua* (Leizarraga),
- 3) *-gai, -gei* aditz erroei (*irakurgai*) eransten zaie, eta
- 4) *erazo/arazi* ere aditz erroei eransten zaie (*galerazo, harrarazo*) (ik. Lafon 1943, II 20 azken hiru arrazoietarako).

Datu hauen arabera honako ondorioetara iritsi zen Lafon:

La distinction du radical et du participe doit donc avoir eu autrefois une aire d'extension plus grande qu'aujourd'hui; il est même vraisemblable que tous les dialectes l'ont connue et l'ont, plus ou moins systématiquement, utilisée (ibid.).

Hemen erakusten saiatuko naizenez morfologi bereizkuntza hau ez da "daite-keena" baina segurua (cf. Omaetxebarria 1948, 314) bai aitzineuskararako eta

26. Zenbakiak J. Goikoetxea-Maizaren edizioko orrienak dira ohi bezala; ik. halaber KNORR 1974 zeinen iruzkina ez bait dator nirearekin bat puntu honetan; dagoeneko MITXELENA 1958an gaztigatzen da usadio hau Landucci dela eta, baita Azkue aipatzen ere.

baita B.Z.eko lehendabiziko testuetarako. Mitxelenak usu errepikatu digun bezala, badira arazo batzu euskararen eboluzioan *historiaren* barnean (ez historiaurrean) gertatzen direnak eta besterik gabe testuetara joaz iker daitezkeenak; hau dugu horietarik.

XVI. mendeko testuen bitartez ezagutu arren XV. mendeko diren kanta zaharrrak (Milia Lastur eta Abendañoren eresiak, Olaso, Arrasateko erreketaren eta Sandailiaren kantoreak) har bagenitza, honelako emaitzak genituzke (ik. Lakarra, 1985d): *Ezcon bequio, Al banegui empara, Gal didila Unçqueta, Sumi a[ça]la, Jauna ezceñcan empara, sar gayteza[n], Nay ez daquiola valia*. Hots, 7 kasuetarik zazpiak mantentzen dute forma zaharra, berriaren ale bat ere gabe.

Hurrengo mendean, XVI.ean, hasten dira jadanik indikatiboaz kanpoko partizipioaren lehen agerraldiak: *Onec galdu badagui, choria escôdu ney, ucatu vadidi*, etab. Alabaina, oraindik mende horretan ere gehiago dira aditz erroarekin doazen modu hipotetikoetako adizkiak (34, 27ren kontra) eta nagusi da RS, Garibai edo Zumarragarengan nahiz eta partizipiodunik ere izan; markatzekoa da Betolatza-ren²⁷ kasua 9tarik 9ak bait doaz partizipioarekin.

XVII.mendetik aurrera jadanik partizipioa izango da erabiliena, aditz erroa arkaismu solte bezala baino gordetzen ez delarik; 1700 ingururako ez da jada bereizketa prosan inoiz ere mantentzen eta hortik aurrerako testuetan (Arzadun, Urkizu) ez da horren arrastorik. Ohartu behar da, halere, forma zaharkituak ez zirela egun bezain ezezagunak ez eta agramatikalak ere, poesian oraindik BBetan eta *Acto para la Nochebuenan* erabiltzen bait dira, bigarreanean gainera kopuru markagarrian (25/39tatik).

Fenomeno berau —nahiz eta bere kasuan lekuko urriagoak izan— gertatu zen beranduxeago G.z ere: AzpGut. (1622) *sofri yçaçu, escribi deguiçudala, gaztiga deguiçudala, serbi deçadala*, Isasi (1620) *50 Illac aguin ceguian, 81 Unaiac aserra citean gaztac aguer citean*, Salbea *erregu ezazu* (id. Etxabek 1609), guztiak salbuespenik gabe; *Mis*.ean nagusi dira (10/4) *-tu* gabeak: 1c *borra eçaçu*, 2b *quendu eguidaçu*, 3d *vençutu çinçan*, 7a *apartadu eçaçu*, 7d *borra biza*, 8a *garbi eçaçu*, 9b *quendu ez çaitela*, 11b *viurtu eguidaçu*, 11c *fortaleci naça*, 12b *libra naçaçu*, 12c *alabaçayçan*, 12d *ensalça dazan*, 13b *alabaçayçadan* baina ez bedi ahantzi neurriarekiko menpekotasuna. 1648ko testu batean (TAV 167) *biurtu zaitetz* irakurtzen dugu baina adibide bakarra da eta gainera 1655eko beste batean (“Contribución” 129) oraindik *uidal ezazu* dakusagu *patente bat bidalduren* ondoren.

Nolanahi ere bereizkuntza galdua edo galtzear zen XVIII. mendearen hasierarako hegomendebaleko zati batean: OA 1 *barcatu eguizcutzu*, 4 *honratu daigula*, 4 *santificatu ditzagula*, 8 *regutu eguizu*, 11 *serbitu ceguian*, 13 *libratu gaitzatzu*, 14 *artu eguizu*, 23 *deseguindu ditçaque*, 33 *salvatu guindecen*, 49 *quendu leiqueo*, etab.; 50. orrirra arte aurkitu ditudan salbuespen bakarrak 1 *libra gaitzatzu*, 2 *regu eguizu* eta 11 *goza ceguian* dira, eta hauetarik 1.ko biak bederen Gure Aita eta Agur Marian fosildurik kausitzen ditugu.

Egia da Zegamako dotrinan (1741) 25 adibidetarik soilik 9tan dugula *-tu* eta Irazutzarenean (1739) soilik 29tarik 9 baina ene ustez *-Øren* adibide gehienak

27. LAKARRA 1984b, 174. orrian markatu nuen (soilik ablatiboa zela eta baina orobat jazoten da beste hainbat arlotan) Betolatza eta Mikolaren arteko bereizkuntza. Gerotzik ARANA 1986an erakutsi da Betolatza ez zela bilbotarra —eta horrela beren arteko ezberdintasunok azpieuskalkiainen aldetik azal daitezke— eta KNORR 1986an hain zuzen ere Betolatzaokoa zela frogatu da.

erlijio hizkuntzako fosiltzat jo behar ditugu; Oikiako Agirrerren lekukotasunak (1749), aldiz, garbi diosku oso bestela zeudela gauzak ekialderago: lehendabiziko 25 orrietan ematen diren 16 adibideetarik *erregutu daguiozula* (9) da *-tu* daraman bakarra.

Euskalkiek beren aldaketan ere zenbat antzekotasun erakusten duten gogoratzeko ez dut ukitzen ari garen arazo honetaz beste datu bakar bat baino emango: partizipioaren hedakundeak kronologia ezberdina du *-tu* aditzentzat eta *-i* aditzentzat; baina, halere, zein BZ.ean zein GZ.ean *-i* aditzetan ematen da lehendabizi, euskalki horien historiaurrean, hain zuzen²⁸.

6. Zenbait ondorio.

Aski luze, luzeegi beharbada, gertatu da nik laburrago nahi nuen saiotxo hau; ez nohakizue, bada luzatzera BZ.a eta gainerako euskalkien arteko gonbaraketan aipatu ditudan datu eta adibideak nahiko bait dira hemen dagokidan egitekorako. Goazen, hortaz, —usadioa ere izaki— aurrekoa taula batean laburbilduaz ondorioren bat edo beste ateratzera, nahiz eta agian entzule zuhurrentzat beharrezkoegia ez izan^{28bis}.

28. cf. "Contribución" 129; horregatik ez ziren kontutan hartu hauek LAKARRA 1985d-n non falta bait dira GZ.eko datuok ere.
28bis. Parentesiek ezaugarri hori soilik egile edo testu bakar batean ematen dela adierazten dute.

	Bizk. Zah.a	Gip. Zah.a	Liter. Bizk.	Liter. Gip.
1. <i>egin</i> eta * <i>ezan</i>	+	+	—	+
2. <i>dio</i> eta <i>deutso</i> (edo <i>dirau-</i>)	+	+	—	—
3. Togen eta nominatiboa.	+	+	—	—
4. <i>-gaz</i> eta <i>-kin</i>	+	—	+	—
5. —D— <i>dauden</i> (edo <i>duten</i>)	+	+	—	+
6. asimilazioa * <i>edinen</i> .	+	+	—	—
7. <i>-n</i> > <i>-Ø</i> lehenaldian.	+	—	—	—
8. Komunzt. falta objektuarekin	+	+	—	—
9. <i>-Ø</i> / <i>-tu</i> bereizkuntza a. nag.	+	+	—	—
10. <i>-rean</i> ablatiboan.	+	(+)	—	—
11. <i>-ti</i> prosekutiboan.	+	+	(+)	—
12. genit. gonbarazioan.	+	—	—	—
13. Xekin Y = "X eta Y"	+	+	—	(+)
14. Futurozko inperatiboa.	+	+	+	—
15. —a— / —e— 2 eta 3 perts.	+	+	+	—
16. <i>-zu</i> "zuek" aditzean.	+	+	(+)	—
17. futuro zaharra.	+	+	—	—
18. aoristoa.	+	+	—	—
19. <i>eroan</i> eta <i>joan</i> aditz lag.	+	—	+	—
20. Aditz nag. + <i>ez</i> + Lag.	+	+	—	(+)
21. <i>baist.</i>	+	+	—	+
22. — <i>eta</i> — aditz izenkietan	+	(+)	+	—

Gogoangarria izan daiteke F. Rodríguez Adradosok proposatu eta Tovarrek (1959) eta Mitxelena (1964b) beren lanetan inoiz erabili erizpide batez dialektu ezberdintasunak sailkapen hirukoitzean labur daitezkeela:

- 1) hautapen ezberdinak,
- 2) berrikuntza "
- 3) arkaismo iraupendunak. (apud Mitxelena 1964b)

Gure taulan 1.tik 4.era ezarri ditugu euskara zaharreko diasistima hautagaiak (gero nonbait noizbait batera edo bestera erabakiak), 5.etik 9.era (kronologia eta hedadura ezberdineko) berrikuntzak eta 10.etik akabura arkaismoak.

Dakusagunez, G.Z.a bat dator B.Z.arekin 22etarik 16 ezaugarritan (% 72,7) eta are 18tan (% 81,8) parentesi artean doazenak ere onartzen baditugu; Lit.G., aldiz, bakarrik 3tan (% 13,6), parentesi artekoak gehituaz ere 5era (% 22,7) baino ez da iristen. Baina ez da soilik hau B.Z.etik urrundu dena: lit.B.k ere ez ditu B.Z.aren 5 (edo 7) ezaugarri baizik, %22,7 (edo % 31,8) alegia, eta areago dena $B.Z.a \cap (Lit.B \cap Lit.G.) = 0$.

Aurrerago ere bihurtuko gara berriz taulon iruzkinera baina diogun hasiera hasieratik hauek honela izanik ezin onar daitezkeela inola ere Uhlenbecken iritzia, hots B. eta G. hurbilduaz joan direla historian zehar, nabarmena bait da horien garairik zaharrenak askozaz gertuago zirela beren artean euskalki bakoitzaren aldirik zaharrenak eta aldamenekoaren berria (erraztuaz literatur euskalkia) bai-zen; pentsatzekoa da, bestalde, horrelako zerbait susma daitezkeela historiaurrerako ere:

Basta, por lo demás, con consultar la documentación disponible que, si no es excesiva, tampoco es escasa para llegar sin vacilaciones a la conclusión de que las diferencias entre vizcaíno y dialectos más orientales no han hecho más que crecer sin descanso desde los siglos XV-XVI hasta nuestros días. No veo, por consiguiente, razones que inviten a no extrapolar, es decir, a no suponer que las divergencias eran todavía menos marcadas digamos en el siglo X.

(MITXELENA 1981, 300)

Taulara bihurtuaz norbaitek uste lezake oraindik orain ere B. eta G. (= Lit.B. eta Lit.G. oraingoz, ik, aurrerago) ez daudela oso urruti beren artean eta behar-bada arrazoi du. Alabaina, ohartzekoa da biek batera "irakurtzen" duten 10 ezaugarrietan (% 45,4) guztietan "ezetz" irakurtzen dutela; hots, ez dutela halako edo holako ezaugarria, baina ez nahi eta nahiez biek ezaugarri bera dutenik: cf. adibide argi baterako 2.a. Ez lioke, bada, adostasun horrek balioko goian esanda-koaren aurka, bertatik ezin atera bait daiteke inongo hurbiltze prozesurik.

Alabaina, beren interesa dute 3.a edo 8.a bezalakoek argiro erakusten ahal dutenez gero dialektuen ezaugarri berdina bi eratakoak izan daitezkeela: a) aitzin-hizkuntzatik datozenak, eta b) berrikuntzetarikoak.

Lehendabizikoek ez dute azalpen handiagorik behar, begi bistan bait dago euskalkiek hainbat eta hainbat dutela aintzin-euskaratik datorrena eta hori dela kausa euskalki horiek elkarren antza dutela eta, azken finean, hizkuntza bakarra osatzen.

Bigarren saila ez dut uste horren ezaguna denik, aldiz, oso garrantzitsua izan arren hizkuntzaren historiarako. Esate baterako, nahiz eta historiaurrekoa izan, artikuluaen sorrera berrikuntza da euskararen eboluzioan, zalantzarik gabe: ez da horrelakorik agertzen akitanieran eta nahiz alboko nahiz urrutiagoko hizkuntzek ere beranduago hartu dute. Aldaketa, ordea, euskalki guztietara hedatu da, ezberdintasun batzukin bada ere: Erronkari eta Zuberoan -a sartzen dute gaine-

rakook egiten ez dugun deklinabide kasuetan, *Maulealat*, *etxeara* eta beste erabiliaz. (cf. Mitxelena 1981). Fenomeno hauek eta, historikoki antzeman daitekeen, artikulua bakoitzean gehiago erabiltzeko joerak goiko azalpen hori sendotzen dute.

Berrikuntza baterakide hau, hots, guztien etorkia den aitzineuskaratik zuzenbide beretik urruntzen dituen berrikuntza hau, historiaurrekoa da, esan bezala, lehen euskal testuak agertu orduko eta baita 500 edo 600 urte lehenago ere betea zelako. Baina baditugu beste zenbait, oster, historikoak direnak, testuetan geure begien aurrean ematen bait dira; halaber, berrikuntza hauetarik asko eta asko bereiztaileak dira ez bait dira euskalki guztietara hedatu. Baina azkenon artean ere badira aipatu 3.a eta 8.ak legez euskalki bat baino gehiagotan zabalkundea izan dutenak, euskalki horiek gainerakoan aurrean batera irakurriaz; haatik hemen utziko dut gai interesgarri hau ezer gutxi aurreratu bait dugu Mitxelena 1964b-tik hona (ik. beheago haboro).

Bestalde, lehenago Tovarren hitzak aipatuaz adierazi dugun legez “[el vizcaíno] se trata de un dialecto bien caracterizado, pero, en definitiva, no independiente. Forma parte del patrimonio común del vasco, es un tesoro de antigüedades lingüísticas como todos los demás dialectos, pero no nos permite remontarnos con la reconstrucción en él basada, mucho más allá”.

Hala da izan ere seguru asko; alabaina, hori aitortu ondoren gorago ikusiaren arabera B.Z.ak orain arte eman dizkigun (hartu dizkiogun, hobe) baino berri eta zehaztopen gehiago eman diezaguke euskara zaharraren berreraiketa eta ezagutzarako, ez bait dakit hitzaldi honetan ukitu zenbait —eta ukitzeke utzi beste hainbat— ezagunegiak diren gure hizkuntzaren historiaz arduratzen direnen artean. Arestian Bile, Brixhe eta Hodot-ek grekera zaharraz esan duten bezala “Par habitude et par facilité, il [le dialectologue] fait ainsi appel à une sorte de vulgate dialectologique, constituée d’un ensemble de faits, qui, à force d’être indéfiniment cités, sont devenus des evidences” (1984, 166). Baina, eta hor dago koxka, “De tels exemples [beren lanekoak] mettent clairement en évidence les insuffisances de la vulgate sur laquelle reposent les débats de la dialectologie grecque. Pour qu’un trait soit exact, il ne suffit pas qu’il ait été affirmé par Bechtel, Thumb-Kieckers ou Thoub-Scherer et qu’il ait été maintes fois repris, même pour les meilleurs. Est-il besoin d’ajouter que l’erreur a des conséquences d’autant plus graves qu’elle concerne un fait intervenant dans la comparaison interdialectale?” (1984, 168). Guzti hau, zorigaitzez, errazkiago egoki bide dakioge gure egoerari goiko izenok Bonaparte, Vinson, Azkue eta bestez ordezkatuaz.

Ditugun lehen testuak ia atzo goizekoak badira ere, beren hizkeratik abiaturik egungo euskalkien iturri eta etorki izan zen euskara batua eskuekin ezin ukitu ahal badugu, behar dugun jautzia haien arteko ezberdintasunak bezain txikia bide da:

“L’unité primitive des parlers basques ne fait aucune doute. La structure phonétique et morphologique est sensiblement la même partout, et derrière la masse énorme d’empreints, surtout romans, on entrevoit un vocabulaire basque assez homogène. Le basque commun —l’origine commun des parlers actuels— ne doit pas être très différent de ce que ces parlers sont de nos jours”. O, en otras palabras, por resumir en vista de lo que sigue, a juicio de Vogt los dialectos vascos aún en nuestros días están poco diferenciados, y la coincidencia en las estructuras subyacentes (fonología, morfología, vocabulario) se debe a que proceden en común de un protovasco cuyas características más importantes casi podemos tocar con los dedos (MITXELENA 1981, 297).

Proto-indo-hititaren pareko litzatekeen ****aitzin-bizkaiera-euskararik** (edo ****aitzin-euskara-bizkaierarik**) burmuina behar den leku eta egoeran duen inork proposatzerik ez badu ere (cf. Mitxelena 1981, 304) B.Z.ak asko lagun diezaiguke hizkuntza batu zahar horren nolakoa zehazten baldin eta, nork bere garaiko eta ingurukoa aintzinagoko egoeren ispilu (eta eredu ?) bilakatu beharrean, komeni bezala —eta mendebalean ez gainerako Euskal Herrietan baino gutxiago— orduko lekukoei hitza ematen bazaie eta “[euskalkien] autonomia independentziazat hartzen ez bada” (Mitxelena 1981, 313tik nik itzulia).

7. Hiperbizkaiera eta erdigipuzkeraz.

Puntu honetara iritsiz geroz komeni da zerbait esatea Mitxelenarekin (eta cf. orain Laka 1986) “hiperbizkaiera” deituko dudan eraikuntza, asmakuntza edo, hobe,asmakeria batez, frango nahasten eta okertzen bait ditu B.ri buruzko azterketak eta nolabait azal bait dezake Lacombe, Uhlenbeck eta jarraitzaileek azaldu iritzi eta teoriak sortzea. Ezer aldatu gabe ekarriko ditut hona Mitxelenaren hitzak ezin hobeki laburtzen bait dute adierazi nahi dudana:

Desde hace años, acaso desde finales del siglo pasado, ha hecho estragos el deliberado empeño de confundir el vizcaíno con lo que yo he llamado [...] hipervizcaíno, formado con sólo aplicar la regla que sigue: algo es vizcaíno de lengua si y solamente si sólo aparece ahí y falta en las demás variedades de la lengua (de la cual se sigue suponiendo, sin embargo, que es dialecto el vizcaíno); si no se alcanza esa perfección extrema, siempre deseable, algo es vizcaíno en la medida en que no es vasco común (1981, 300).

Honela B. “jatortzat” *gintzazan, dauz, ebazan, eitean* eta beste eman ohi dira nahiz eta guzti horiek berrikuntzak izan gainerako euskalkietarik hurbilago eta B.ko testuetan askozaz zaharrago eta ugariago diren *ginean, ditu(z), zituzan* eta *zidinen* aurrean, eta herri euskaran ere hedatuagoak izan arren azken hauek³⁰.

Adibidez, Azkuek *dauz, gauz*, etab. ematen ditu B. jatortzat bere *Morfologían* (II, 544); Altubek, ostera, oso bestela ikusten zuen arazoa euskaltzainburuaren liburuari egin zizkion ohar interesgarrietan. Berak dioenez

Se da como cosa averiguada que, primitivamente, en Bizcaya sólo se empleaban flexiones como *dauz-dodaz...*, *gau(z)-gauzu(z)...*, *zau(z)-zugu(z)...* y que luego fueron importadas de Gipuzkoa las sinónimas *ditu-ditut...*, *gaitu-gaituzu...*, *zaitu-zaitugu...* Y esto se asegura sin tener en cuenta que la serie completa de las formas *ditu...* es corrientemente empleada en los documentos más antiguos del euskalki bizkaíno y que, en cambio, escasean mucho las del tipo *dauz, gauz...* (*Observaciones* 110-1)

RS, Kap. eta Mik.ren testuetako exenpluak eman ondoren, honela amaitzen du:

Opino que las formas comunes, las universalmente euskéricas, fueron antiguamente *ditu-gaitu*, etcétera, hasta que el euskalki B, separándose del uso común, formó algunas flexiones del tipo *dauz, gauz* (ibidem).

Bestetera igaro baino lehen diodan bidenabar pena dela Altuberen liburu honek *Erderismosek* lortu zuen ospea ez erdietsia bide zuzenetik eramango bait

29. Mik. 26 *ebaguiten dausela* izan daiteke adizki honen lehen agerraldia eta bakarra ia XIX. mendearen erdialdera arte (Zabala). Baina testua ongi ezarria ote?

zituzkeen eztabaida eta katramila frango. Izan ere, testuak dira ikertzaileen hipotesi, asmaketa eta aurreiritziak onesten edo gaitzesten dituztenak, beren arbitrariotasuna ezabatuz edo gutxituz:

El método para distinguir entre lo más antiguo y lo más reciente en las variantes (fónicas, morfológicas, léxicas o sintácticas) documentadas a lo largo de la historia de una lengua, el criterio que Matteo G. Bartoli llamó de “la cronología de los textos” se funda en este mismo carácter de revelación inconsciente, de indiscreción casi, que tienen comúnmente los testimonios de una lengua. Considerando las formas atestiguadas en los textos —siempre escasas comparativamente— como una muestra de la población formada por la totalidad de las formas en uso en la lengua, hablada o escrita, por determinadas fechas, es razonable postular que su orden de aparición en los textos guarda cierta relación con su orden de antigüedad en la lengua (MITXELENA 1963, 14-5).

Hiperbizkaiera dela kausa euskalki sailkapenak buruhauste eta lauso anitz pairatu du, zalantzarik gabe; ez askozaz gutxiago, ordea, “hipergipuzkera” edo agian “erdigipuzkera”ren eraginaz. Ene ustez, ikerketetan B. hain bakar, berezi eta ia arrarotzat jo izan bada euskalkien barnean, sentimendu honek ez du inongo benetazko arrazoirik —goraxeago aipatu dugun B.ren txikiratze hortaz landa— eta salatzen duena gainerako euskalkiei buruzko ezjakina eta ezezagutza baino ez da. Bestela esanaz, historian zehar B. urrundu arren ez da askok uste bezain urruti alboko euskalkietarik eta, bereziki, G.tik. Baina —eta hortik “erdigipuzkera”— benetako G.tik, giputzen aho eta izkribuetan ematen denetik dago hurbil; ez B.rekin batera dituen hainbat ezaugarri ezabatu ondoren historikoki dagozkionetarik bakar batzuekin utzi nahi izan denetik.

Bada ez bada, ez naiz inola ere lit.G. eraikitzeke eta eraiki zen moduan eraikitzeke “eskubidea” inori ukatzen ari, horrek ez bait du inongo zentzurik; inork ez du, alde batetik, gertakuntza bati bere historikotasuna ukatzerik eta, bestetik, literatur hizkera orok du hautaketa eta murrizketa oinarritzat. Alabaina, ezin onar daitekena da literatur hizkuntza hori *hizkuntzalariek ere G. bakar eta jator-tzat izatea*. Beste maila batean ari naiz, bada, argi eta garbi.

Hemen esan nahi dudana errazago adieraz bide daiteke gorago eman dudana taulari beste bi zutabe erantsiaz, B. berriarena eta G. berriarena, alegia. Zutabe horietan kokatu ahal dira egungo egunean euskalki batean eta bestean azaldu tasunak nahiz eta hauek euskalki osora ez hedatu eta, bereziki, nahiz eta euskalki horren literatur forman ez egon onarturik. Laburrago egiteko soilik ezaugarrien zenbakiak emango ditut haiek zein diren lehen ikusi baita³⁰:

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
B. ber.	-	-	-	+	+	(+)	(+)	+	-	-	+	-	-	-	+	(+)	-	-	-	-	-	+
G. ber.	+	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

30. Parentesi barruan ematen ditut hedadura gutxiako usadioak.

Orain bi zutabe berri hauek literatur B. eta G.ri zegozkienekin erkatzen badi-tugu ikusi ahal da hauetan 10 baziren adostasunak orain 14 direla; hots, B. eta G.berria beren artean hurbilago daude Lit.B. eta Lit.G. beren artean baino.

Salatzen ari naizen joera gaizto honen adibide nabarmenak aipatu ditudala-kotan nago hautapenen iruzkinean (ik. gorago) eta ez dut berriz errepikatuko argudio guztia; esan dezadan soilik ezin ase gaitzekela G.zko testuetan ageri *eginen* adizkien aurrean "Bizkaiko forma propioak dira horiek" (*eguizguzu* ere bai ?) esanaz. Orobat, are gutxiago asetzen nau Zegamako dotrinari buruz honako hau irakurtzeak:

Bertan erabiltzen den euskarari buruz esan behar dugu bizkaieratik gauza asko dituela: "dulzu-rea", "vencidu", "erorten"; *deguigula* "diezagula", *deub* "du", *zeban* "zuen", etab.; *domeka*, etab. (ONDARRA 1984, 13).

Zergatik dirateke "bizkaieratik[oak]", haatik, *-duren* bitartez osaturiko parti-zipioak edota *a+a ea* legea baldin eta G.Z.eko testuetan eta oraingo hainbat giputzen ahotan kausitzen badiugu? Ez du merezi *zeban* eta *deu(b)*en (!) antzeko formez luzatzea G. eta B.Z.eko testuak zertxobait ezagutuz geroz nahiz eta Yrizar 1983an "bizkaieraren eragintza" deitu eta Oregik (1972, 359) "bizkaierarantz lerratzen" dela pentsatu OA adizki horiek erabiltzean; bidebatez esan dezadan *guinduzan* "bizkaiera-itxurakoa" iruditut arren (ibidem) adizki hori (edo *ginduzen*) erideten dugula orobat Ir., ZeDot. eta Agirre Oikiakoarenean gutxienez.

Ce parti pris, mieux cette obsession comparative, ne fait qu'amplifier l'une des conséquences de l'historicisme souligné précédemment: elle conduit le dialectologue à ne retenir que les traits qui permettent de situer les dialectes les uns par rapport aux autres et elle accoît le caractère discontinu de la description.

diote Bile, Brixhe eta Hodot-ek (1984, 171) greziar dialektologia zaharraz eta behar-bada historizismoarena ez izan arren arrazoirik nagusiena egoera beretsura iritsi gara goian ukitu aurreiritzien poderioz. Argi dago aurreiritziok lapurtu dizkioten ezaugarriak bihurtuko bagenizkie egiatan berenak dituzten euskalkiei multzo disjuntioak balira bezala jokatu beharrean B. ez litzatekeela uste (nahi?) bezain urruti enparauetarik.

Guzti hau are argiago legoke hego-mendebaleko G.ri (cf. Lakarra 1985d) eta A.ri duten "zubi-hizkera" balioa aitortuaz arreta gehixeago eskainiko bagenie. Aspaldi ohartu zen Larramendi A.ren izaera bereziaz aldameneko euskalkien artean (cf. "en lo más es [el alavés] el mismo de Vizcaya, no en el todo" eta "participa de todos ellos [los dialectos vascos], más o menos sincopados y variados") eta oraintsuago Mitxelena-ren lanek (1958, 1964b, 1977, 1981, 1982) erabat argi utzi dute puntu hau eta baita bere ezaugarri propioekin batera euskalki horrek beste hainbat zituela iparraldeko biekin, noiz batarekin, noiz bestearekin, lotzen zutenak.

Ez dakit, hobe esan ezezkotan nago, duen garrantzia aitortu zaion Mitxelena-ren lanari Landucciren hiztegia berraurkitu eta hain bikain aztertzean. Ene ustez, ez luke zalantzarik izan behar B.ren sailkapenerako duen garrantziaz ere eta euskal dialektologian eta euskararen historian berebiziko fetxatztat hartu beharra dago 1958koa. Badira zorigaitzez 1958 aurreko topikoetan mantentzen direnak oraindik gaur egun: "Dialektologia mailan, Bizkaiera ez dela Bizkaia osoan bakarrik mintzatzen esan dezakegu; Gipuzkoa erdian eta Araban ere mintzatzen baita. Hone-

tan, hain zuzen ere, Bizkaieraz hitz egiten zen; nahiz eta gaur egun dena galduta egon, Aramaionan izan ezik” (UEU 1983, 7)³¹.

8. Zenbait aitzingogoeta euskalki sailkapenaz.

Beltalde, B. ez dago bakarrik euskalki enparauen alboan definitu beharrean baina baita berekiko ere. Gillieron eta beste ikerlari samalda luzearen bitartez badakigu mende honen hasieratik gutxienez oso zaila dela bi isoglosa bat etortzea eta ia inon ere ez dela ematen hortik gorako adostasunik, hizkeren ezaugarriek oso muga ezberdinak izan ohi bait dituzte. “B”, badira ere *barri, urten, uzten, itxi, zan, ganean, narru, bedar, deust, edonun, donga, arerio, ugazaba, domeka* etab. (Mitxelena 1964b, 61-2ko enxempluak) beren mugak ez dira ados: zenbaitek oso hedadura eskasa du, herrixka bat edo bitakoa; beste zenbaitek Bonaparte eta Azkuez geroztik euskalki horren lurraldetzat dugun eremu guztia estaltzen du; batzu lurralde horren mugetarik ere ateratzen dira; baten bat galdurik edo galtzar dugu... “Xehetasun” guzti hauek eta gehiago kontutan hartu behar dira gonbaraketarako edota historiari buruzko erabateko iritziak emateko orduan, eta ez ahaztu euskalki bat ez dela gauza absolutu bat (isoglosak edo, beste era batera, hizkuntza bat legez) oso izaki erlatiboa baizen, hitzarmen baten fruitua, azken finean. Hara bestela Coseriuren pasarte argigarri hau:

En efecto, la existencia de los dialectos no implica la existencia de límites dialectales, así como negar estos límites no implica afirmar la no existencia de los dialectos. Los dialectos no existen *antes* sino *después* de la comprobación de las áreas en las que se registran los fenómenos concretos del hablar; no son *cosas*, sino *abstracciones*, sistemas de isoglosas que se establecen por encima de la multiformidad del hablar. Y entre los dialectos puede haber, naturalmente, interferencias y caracteres comunes; es decir, que ciertas isoglosas abarcan más de un dialecto: todo depende de las isoglosas que, por convención, se adopten como límites dialectales (1959, 137)

Gertakari honek sor ditzakeen arazo, oztopo eta istiluez jabetzeko eta katalanaren sailkapenarekiko eztabaida famatueta jo gabe (ik. orain Blasco Ferrer 1986), gogotan izan bitez Bonaparteren iritzi aldaketak euskalkien sailkapenaz (ik. Yrizar 1981) eta halaber Azkue eta Mitxelenak egin zuzenketa eta egokitza-penak (cf. *Hiztegia XIII-XIX* eta *FHV* 41-2); egungo egunean ere Elgoibar, Baztan edo Burundako hizkerak behin eta betikoz non diren erabakia ote? (cf. adibidez Etxebarría 1983, 43).

Norbaitek pentsa lezake, oker, “testu konkretuetan” ez dela honelakoekin behaztopatuko; adibide soil batek iritiz aldaraziko du behar bada. Bada 1658ko bat Martin Iturbekok sinatua eta *Quartetac gure principe iauneanren [sic] D. Phelipe Prospero gaiocce dichosoan* deritzona, Koldo Mitxelenak (*FLV* 18, 1974) eta Ibon Sarasolak argitara eta aztertu dutena; entzun, bada, bigarrenaren iruzkina:

El tipo de lengua de la composición es más bien occidental, con rasgos como *ea a+a* en *1 famea, u-* en *4 urian, 17 jausi* en vez de *erori* “caído”, *29 dau* “lo ha”, *35 (eguin) deusa* (pero *44 eman dio*), *71 dacaz* “los trae”, etc., más o menos vizcaínas. No faltan con todo formas típicamente guipuzcoanas como *5 çera, 55 det, 13 eman*, variante de *omen*, vizcaíno

31. Oso liburu eskasa, bestalde, Gabilondoren erronkarietari buruzko atala salbu; bibliografian ez dator MITXELENA 1958 baina zerbaitez jabe zitezkeen aipatzen dituzten MITXELENA 1977 eta 1981en bitartez.

Iturri ezberdinak eta aski ugariak ditugu B.Z.a ezagutzeko; haatik, ezin esan daiteke ezagunegi denik. Benetako dokumentuak miatu gabe beren buruetarik B. zer den eta zer izan den asmatzen eta erabakitzen saiatu direnak albo batera utziaz ere ez dirudi B.ren historia aski ikertu denik, nahiz eta agian hortarako beste euskalki askok baino materiale gehiago eskaini. Materialeak, ordea, ez dira dena: bildu, landu, txukundu eta argitara beharra dago; hots, filologoek egin behar dute aurrean hau, gero hizkuntzalariak (eta literatur ikerlariak) arrisku gutxiagorekin balia daitezten testuez beren azterketetan³². Ez dirudi, zorigaitzez, guzti hau bukatu denik asko aitzinatu bada ere TAV eta "Contribución"ekin, lehenago Urkixoren edizioekin bezala. Arazo frango dago ikertzeke (ik. Lakarra 1986a): testuen egile eta fetxak, haien etorkia eta beren arteko harreman eta loturak, etab.; nabarmena da galderok ihardetsi artean zalantza askorekin ibiliko garaela garai hartan hitzegiten zen hizkeraren lekukotzat erabili nahi baditugu³³.

Ez ditut inola ere ahaztu nahi hemen eta bestetan usu erabili ditudan Azkue, Altube, Irigoien, Lafon eta, bereziki, Mitxelenaren lanak: ez dut uste gainera enparauko euskalkien garairik zaharrenak B.rena baino txit hobeki azterturik ditugunik. Halere oso premiazkotzat ditut monografiak zein lan orokorrak zeren Meilletek zioen legez.

Pour faire progresser la linguistique historique, il importe de préciser, de systématiser et d' étendre les recherches. Car les théories reposent sur des données incomplètes, vagues, livrées par le hasard plutôt que choisies. Il faut des observations toujours plus précises: à chaque fois qu' on a observé les données de plus près, on a pu obtenir des résultats nouveaux. (1925, 109).

Soilik testuak ongi miatu ondoren murgil gaitetze ur sakonagoetan, haietan ikasiaren arabera aurreragoko garaietan zer zitekeen ikertzen hasiaz; ideia hauek gure artean zabaltzen hainbat saiatu den egileak zioenez:

Para dedicarnos con tranquilidad a la prehistoria, habremos pues de esforzarnos en adquirir el conocimiento más exhaustivo posible de los datos disponibles, sin dejar ninguno de lado y sin ahorrarnos molestias en buscarlos y comprobarlos. (MITXELENA 1963, 15-6)

Ez dagokit inori inongo debekurik ematea; alabaina, badirudi bidezkoa dela —historiaurrea mesprezatzeko— Meilletek beharrezkotzat zuen "philologie de précision" hartaz baliaturik euskararen historia *stricto sensu* ahalik eta zabal eta zahatzenik ezagutzen saiatzea; bidebatez, hortik aitzina jo nahi duenari ez genioke mesede baino egingo. Diotenez, eta hortik debekuarena, mahomatarrak hain trebe badira filigrana eta gainerakoetan beren legeak bizidunak irudikatzea debekatzen dielako omen; gure hizkuntzaren historia ez da ez luze ez joriegi (eta bada hizkuntzalari famatua langabezia iragarri ziguna) baina orainoz ez deritzot agortzeko beldurrik datekeenik ere.

32. Begibistakoa da ezin bada gonbaratu edozein hizkuntzatarako edozein forma bakoitzak nahi euskalkitakoarekin (*pace* Krutwig eta bere *Garaldea*, adibidez; bidebatez, litekeena da hizkuntzalari unibertsitariak Krutwigek nahi adina "oligofrenikoak" izatea baina ez dituzte berak bezanbat nahasten imajinazioa eta fantasia) ezingo dela oraingo euskalkien formatan ere oinarritu beren arteko gonbaraketarako. Halere, gutxi ikertu da orain arte —eta egun ere ez gara gehiegi saiatzen— euskalki aldatuek. Ez ote da jokatzeko euskara aldatuko balitz legez baina euskalkiak bere hartan iraunez?

33. Araberaren materialetarako ik. bedi bibliografian aipatzen diren Landucci, Gamiz eta TAVen argitaratu 1610eko bertsoak, gehi MITXELENA 1958 eta 1982 (batez ere); ez dago G.Z.ari buruzko lan orokorrik dakidanez; testu garrantzitsuenen erreferentziak aurki daitezke bibliografian eta (bildurik) LAKARRA 1985d-n, gainerakoetarako jo bedi TAV eta "Contribución"era. Lan honetan soilik euskarazko testuak aipatu arren badira noski B.Z.ari buruzko gauza jakingarri frango erakusten dituzten erdarazkoak, hala nola, erdiaro eta berandugako dokumentuetako toponimia eta antroponimia (cf. ARZAMENDI 1985 edo Zumalderen lanak) edota Poza, Garibai eta besteren ohar eta glosak. Lan honetan horiez baliatu ez banaiz ikerketa berezien beharra dutelako eta "luzamendutan" ez ibiltzeagatik izan da.

ei, o que sin dejar de ser guipuzcoanas se dan también por zonas más orientales: 79 *daude*, el antes citado *dio*, etc. ("Contribución" 97).

Holako kasuetan ezinbestean eman behar lehentasuna ezaugarri batzuri aurrerako bada.

Interesgarri gerta daiteke halaber, orain arte esandakoaren osagarri, hemen zirriborroan eta llaburkiro baino ezin aurkez dezakedan azpieuskalkiezkako saio bat. Har bitez alde batetik B.Z.eko zenbait testu eta B.Z.aren ezaugarri batzu bestetik; nik oraingoan zortzi eta zortzi hartako dut hurrengo batean zerrenda luzeagoa eman gogo badut ere.

	Gar.	RS	Bet.	VJ	Mik.	Kap.	Bar.	Arz.
1. <i>dot</i>	+	+	+	+	+	+	+	+
2. aoristoko formak	+	+	—	+	+	+	—	—
3. Komunztadura O pl.rekin	+	+	+	+	+	+	—	+
4. <i>-ijV,-uBV</i>	—	—	—	+	—	—	—	—
5. <i>daude</i> "dute"	—	+	—	+	+	—	—	—
6. <i>-n > -Ø</i> lehenaldian	—	+	—	—	+	—	+	+
7. <i>-reanik</i>	—	—	—	+	+	+	+	+
8. <i>*ezanen</i> formak	+	+	—	—	+	+	+	—

Emaitzok ezinutzizkoak iruditzen zaizkit "B.Z.az" hitzegiteko orduan (berdintsu agituko litzateke "B. berriarekin" ere) baina argiegiak dira orain azalpenetan luzatzeko.

9. Amaitzeko.

Or on a vu et on verra encore que les dialectes grecs sont loin d'être bien connus. Les dialectologues doivent en prendre conscience. Avant de comparer les dialectes, il importe de les connaître. Chercher à connaître les dialectes, telle est la priorité actuelle; chercher à les connaître en leur consacrant des monographies, en les décrivant synchroniquement et diachroniquement, tels qu'ils nous sont livrés par les documents, sans préjugés comparatistes. C'est à ce prix seulement qu'on assainira les bases de la comparaison. (BILE *et alii* 1984, 172).

La idea de que la historia propiamente dicha de una lengua, de la vasca como de cualquier otra, sólo puede edificarse sólidamente sobre documentos fechados y localizados con la mayor precisión posible, no ofrece ninguna novedad. A lo sumo, acaso no esté difundida entre nosotros cuanto fuera necesario. [...] Lo demás [...] no es más que extrapolación, que sólo vale si tiene el firme punto de apoyo de datos seguros y sirve para explicarlos diacrónicamente.

(MITXELENA 1971, 149)

Laburdurak eta Bibliografia

A = Arabera.

Aek = *Arrasateko erreketaren kanta* (XV.m., erdirantz), ik. TAV.

AKESOLO L., 1982, "Amaseigarren mendeko euskerazko *Miserere* bat" *Karmel*.

ALLIÈRES J., 1981, "La dialectologie basque" in Zenbait egile, *Euskal linguistika eta literatura: bide berriak*, Bilbo, 103-13.

ALONSO, A., *Estudios lingüísticos. Temas españoles*³, Gredos Madrila.

ALTUBE, S., 1934, *Observaciones al tratado de Morfología Vasca de d.R.Mª de Azkue*, 2. argit. Bilbo 1969.

ALTUNA P., ik. Etxeberri, Etxepare, Mendiburu.

AMILETA, (1678), ik. Arejita 1985.

ANDERSON J.M., *Aspectos estructurales del cambio lingüístico* (= *Structural aspects of language change*, Longman Group LTD 1973ko orijinalaren itzulpena) Gredos Madrila.

AÑIBARRO P.A., (XIX.m. hasiera), *Gramática Bascongada*, L. Villasanteren arg. ASJU III (1969) eta Donostia 1970 separata gisa.

—, 1802, 21, *Escu-liburua*, 1.ko edizioaren facsimila, Hordago, Donostia 1978.

—, (XIX.m.h.), *Voces bascongadas diferenciales de Bizcaya, Guipúzcoa y Navarra*, L. Villasanteren arg., CAV Bilbo 1963.

ARAKISTAIN J. de J.M.^a, "Suplementos al *Diccionario Trilingüe* del P. Larra-mendi", F. Fitaren arg., *Revista de Ciencias Históricas* I-II, Bartzelona 1881.

ARANA J.A., 1976, "Gabon Canta de Guernica de 1757" *Euskera*, 89-98.

—, 1979, "Marijesiak", *Dantzariak*, otsaila-ekaina-iraila.

—, 1984, "Sebastián Antonio de la Gandara Bizkaiko idazlea" *Euskera*, 499-510.

—, 1986, "Betolazaren *Doctrina Christiana*" *Euskeran* argitaratzeko.

AREJITA A. & ALBERDI M. 1985, "Amiletaren dotrinea (XVII. mendea)" *Euskeraren Iker-Atalak* 3, 7-68, Labayru Ikastegia, Bilbo.

ARZADUN, M. *Doctrina christianeen explicacinoa* 1731 (1758ko 2. arg. darabilt).

ARZAMENDI J., 1985, *Términos vascos en documentos medievales de los siglos XI-XVI*, E.H.U. Bilbo.

AVALLE D' A.S., 1978 *Principi di critica testuale*, Ed. Antenore, Padova.

AzGut. = *Azpeitiko gutunak* [1622], ik. "Contribución".

AZKUE R.M.^a, 1905-6, *Diccionario vasco-español-francés*, 1969ko berrarg. eras-kin batekin, LGEV Bilbo.

—, 1923-5, *Morfología vasca*, 2. arg. LGEV Bilbo 1969.

—, 1933, *Gipuzkera osotua*, in *Euskera* (orri zenbaketa bereziarekin).

—, 1935, "Evolución de la lengua vasca" *Euskera*, 57-120.

B. = Bizkaiera.

BÄHR G., 1925, "Flexiones verbales de uso actual en Legazpia (Goyerri)" *Euskera* 2/3, 73-114.

Bar. = P.I. Barrutia, *Acto para la Nochebuena* [XVIII.m.h.], ik. Lakarra 1983b eta Latxaga.

BARAIAZARRA L., 1985, "Bizkaieraren auzia", *Karmel*,

BB. = *Bertso bizkaiñarrak* [1688], ik. Lakarra 1984c.

- Bet. = Betolatza [1596], ik. Mitxelena 1954b.
- BILE M., BRIXHE C. & HODOT R., 1984, "Les dialectes grecs, ces inconnus" *BSL* LXXIX-1, 155-203.
- BLASCO FERRER, E., "La posizione linguistica del catalano nella Romania" *ZRPh*, 1986, 132-78.
- BK. = *Bretañaiko Kanta* [XVII.m.esk.], ik. Contribución"
- BLECUA A., 1983, *Manual de crítica textual*, Castalia Madrila.
- BRAMBILLA AGENO F., 1984, *L'edizione critica dei testi volgari*², Ed. Antenore, Padova.
- BYNON Th., 1981, *Lingüística Histórica* (= *Historical Linguistics*, Cambridge UP 1977ko orijinalaren itzulpena) Gredos Madrila.
- CASTAÑOS, F., 1957, "El genitivo en vizcaíno antiguo" *BAP*, 60-9. "Contribución" = Sarasola 1983.
- COSERIU, E., 1977a, *Estudios de lingüística románica*, Gredos, Madrila.
- , 1977b, "La geografía lingüística" en E. Coseriu *El hombre y su lenguaje*, Gredos Madrila, 103-58.
- , 1978, *Sincronía, diacronía e historia*, Gredos, Madrila.
- DE LA QUADRA, N.M., 1784, *Doctrina christinaubarena*. Argitaragabea.
- , 1784, *Exercicio santo de ayudas á bien morir*. Argitaragabea.
- EK. = *Egiaren kanta* [1638], ik. Urgell 1986a.
- ELORZA, G., 1977, "Oinatiko Arrazola etxeko manuskritoak" *Euskera*, 179-97.
- ETXAIDE, J., 1984, "(e)za aditzerroa datiboko aditz-jokoetan autoreetan zehar" *Euskera*, 601-730.
- ETXEBARRIA, J.M., 1983, *Euskal dialektologiarako testo eta ariketak*, Gasteiz.
- ETXEBERRI, J., [1627], *Manual debotionezkoa* (1.ko zatia), P. Altunaren arg., Euskaltzaindia, Bilbo 1981.
- ETXEPARE, B., [1545] *Linguae Vasconum Primitiae*, P. Altunaren arg., Euskaltzaindia, Bilbo 1980.
- EUSKALTZAINDIA, *Erizkizundi Irukoitza*, A. M.ª Echaideren arg., Bilbo 1984, 2 lib.
- G. = Gipuzkera.
- GAMINDE I., 1984, *Aditza bizkaieraz*, UEU Iruña, 3 lib.
- Gamiz = J. Goikoetxea Maiza, *Juan Bautista Gamiz Ruiz de Oteo, poeta bilingüe alavés del siglo XVIII*, Gasteiz 1984.
- Gar. = E. Garibai, ik. TAV, Urquijo 1919 eta Zubiaur-Arzamendi 1976.
- GOEBL, H., 1981, "Éléments d'analyse dialectométrique (avec application à L' AIS)" *Revue de Linguistique Romane*, 45, 349-420.
- , 1983, "Parquet polygonal et treillis triangulaire: les deux versants de la dialectométrie interponctuelle" *Révue de Linguistique Romane*, 47, 353-91.
- GOIKOETXEA, J., IK. Gamiz.
- GP. = *Goiherriko platika* [XVIII.m. amaiera], ik. Murugarren 1984.
- GS. = Munibe, *Gavon-sariac*, Azkoitia 1762.
- HAUDRY J., 1979, "Une illusion de la reconstruction" *BSL*, 175-89.
- HOENIGSWALD H.M., 1960, *Language change and linguistic reconstruction*, The U. of Chicago P., Chicago.
- , 1966, "Criteria for the subgrouping of languages" in H. Birnbaum & J. Puhvel (ed.), *Ancient indo-european dialects*, U. of California P.

- Ir. = Irazuzta, *Doctrina christiana*, Iruña 1739.
- IRIGOIEN A., 1958, "Curiosidades y observaciones sobre el dialecto vizcaíno literario" *Euskera*, 105-32.
- , 1985, *En torno a la evolución y desarrollo del sistema verbal vasco*, Bilbao.
- Is. = Lope de Isasti [XVII.m.h.], ik. TAV.
- Kap. = M. Ochoa de Capanaga, *Exposición breue de la doctrina christiana*, Bilbo 1656. S. Dogsonen 1893ko Vizeuko berrargitalpena darabilt.
- KARDABERATZ, A., *Obras completas euskéricas*, L. Lopetegiren arg., LGEV Bilbo 1973.
- KNÖRR E., 1974, "Gamizen hizkeraz zertxobait" *Euskera*, 218-30.
- , 1986, "Betolatzaren zenbait berri" *ASJU* XX-2, 499-506.
- LACOMBE, G., 1924, "La langue basque" in A. Meillet & J. Vendries, *Les langues du monde*, Paris.
- LAFON, R., 1943, *Le système du verbe basque au XVIe siècle*, 2. arg. Elkar Donostia, 1980.
- , 1955, "Le verbe dans la *Doctrina Christiana* de Betolaza" *BAP* 311-6.
- , 1959, "La lengua vasca" *ELH*, CSIC, Madril.
- , 1975, "Sur la déclinaison dans le biscayen du XVIe siècle" *BSL* LXX-1, 275-90.
- LAKA, I., 1986, *Hiperbizkaieraren historiarako. Hastapenak*, tesina argitaragabea, EHU Gasteiz. [Ik. orain *ASJU* XX-3 honetan, XXI (1987)-1,2,3an eta Lakarra 1987 an].
- LAKARRA, J.A., 1981, "Betolazaren hiztegia" *ASJU* XV, 235-72.
- , 1982, "XVIII. mendeko zenbait bilantziko berri" *ASJU* XVI, 69-114.
- , 1983a, "Acto para la Nochebuenaren edizioa, gaztelerazko itzulpena eta oharrak" in Zenbait egile, *Gabonetako ikuskizuna*, Gasteiz, 75-126.
- , 1983b, "Oharrak zenbait arkaismoz" *ASJU* XVII, 41-68.
- , 1984a, *Euskal Thesauruserako Gaiak: Hegoaldeko Testuak (1700-45)*, tesina argitaragabea, EHU Gasteiz.
- , 1984b, "Bizkaiera zaharreko ablatiboaz" *ASJU* XVIII-1, 161-94.
- , 1984c, "Bertso bizkaitarrak (1688)" *ASJU* XVIII-2, 89-184.
- , 1985a, "Ø/TU bizkaiera zaharrean" *Euskeraren Iker-Atalak* 3, 281-92, Labayru Ikastegia, Bilbo.
- , 1985b, "XVII. mendeko bulda bat bizkaieraz" in J.L. Melena (arg.) *Symbolae L. Mitxelena*, EHU, Gasteiz, 1045-54.
- , 1985c, "Larramendiren hiztegitzaren inguruan" *ASJU* XIX-1, 9-50.
- , 1985d, "Literatur gipuzkerarantz: Larramendiren Azkoitiko sermoia (1737)" *ASJU* XIX-1, 235-81.
- , 1985e, "Berriz Larramendiren segiziokoez" *ASJU* XIX-2, 439-52.
- , 1986a, "XVI. mendeko bizkaierazko errefracuez: I. Garibairen bildumak" *ASJU* XX-1, 31-66.
- , 1986b, "Bertso bizkaitarrez gehixeago" *ASJU* XX-1, 243-8.
- , 1986c, "Burgosko Dotrina (1747): I. Testua eta oharrak" *ASJU* XX-2, 533-94.
- , 1986d, "Testukritikaz: I. Stemmarantz" in Lakarra arg./ 1987.
- , (arg.), 1987, *Hiztegiak eta testuak*, Donostiako Udako Ikastaroak, Bilbo [prentsan].

- , BIGURI K. & URGELL B., 1983, *Euskal baladak: azterketa eta antologia*, Hordago, Donostia, 2 lib.
- Land. = N. Landucci [1562], ik. Mitxelena & Agud 1958.
- LARRAMENDI M., 1729, *El imposible vencido*, facsimila Hordago, Donostia 1979.
- , 1745, *Diccionario Trilingüe del castellano, bascuence y latín*, Donostia.
- , [≈1754], *Corografía de Guipúzcoa*, J.I. Telletxea Idigorasen arg., Soc. Guip. de Ed. y Publ., Donostia 1969.
- LATXAGA, 1983, *Acto para la Nochebuena*, Tolosa.
- LEHMANN W.P., 1969, *Introducción a la lingüística histórica* (= *Historical linguistic: an introduction*, Holt, Rinehart & Winston Inc. NY., 1962ko orijinalaren itzulpena), Gredos, Madrila.
- Lit. = Literatur.
- MEILLET, A., 1925, *La méthode comparative en linguistique historique*, H. Champion ed. Paris 1970eko berrargitalpenaz baliatu naiz.
- Mik. = R. de Micoleta, *Modo breue de aprender la lengua vizcayna*, 1653, F. Fitaren arg., *Revista de ciencias históricas*, Barcelona 1881 eta TAV eta "Contribución".
- Mis. = *Miserere* [XVI.m.?], ik. Akesolo 1982, Unzueta 1982.
- MITXELENA, K., 1954a, "Nota sobre algunos pasajes de *Refranes y Sentencias*" *ASJU* [1.ko aroa] I, 25-34.
- , 1954b, "Textos vascos antiguos. Un catecismo vizcaíno del siglo XVII" *BAP*, 85-95.
- , 1955, "La *Doctrina Christiana* de Betolaza" *BAP* 83-100.
- , 1958, "Introducción" in Mitxelena & Agud 1958.
- , 1960a, *Historia de la literatura vasca*, Minotauro Madrila.
- , 1960b, "Guipuzcoano y vasco" *BAP*, 236-8.
- , 1961, "Euskal iztegegilleak XVII-XVIIIgarren mendeetan" *Euskera*, 7-22.
- , 1963, *Lenguas y protolenguas*, Salamanca, 2. arg. 1986.
- , 1964a, *Textos Arcaicos Vascos*, [TAV] Minotauro, Madrila.
- , 1964b, *Sobre el pasado de la lengua vasca*, Auñamendi, Donostia.
- , 1964c, "Preámbulo" in Urquijo 1911-33 (berrarg.), 9-17.
- , 1967, "Los refranes del cuaderno de Oihenart" *ASJU* I, 11-44.
- , 1970, *Estudio sobre las fuentes del diccionario de Azkue*, Bilbo.
- , 1971, "Descubrimiento y redescubrimiento en textos vascos" *FLV* 8, 149-69.
- , 1977, *Fonética Histórica Vasca*², *ASJU*-ko eraskina, Donostia.
- , 1978-9, "Miscelánea Filológica Vasca" *FLV*, 205-28, 389-414, 213-36 eta 377-406.
- , 1981, "Lengua común y dialectos vascos" *ASJU* XV, 289-313.
- , 1982, "Sobre la lengua vasca en Alava durante la Edad Media" in *Vitoria en la Edad Media*, Gasteiz, 297-306.
- , 1984a "Aurkezpena" in I. Sarasola *Hauta-lanerako Euskal Hiztegia* I Donostia.
- , 1984b, [Hitzaurrea] in Goikoetxea 1984.
- , 1985, *Lengua e Historia*, Paraninfo Madrila.
- , & AGUD M., 1958, *Nicolao Landucci. Distionarium Linguae Cantabrigiae* (1562), Donostia.
- , & BIDEGAIN M., 1954, «Las escrituras apócrifas de Andramendi" *BAP*.

- MOGEL J.A., [1804 baino lehen], *Peru Abarka*, A. Zelaietaren arg., Gerediaga Durango 1981.
- MUNIBE, *El borracho burlado*, 1764. Facsimila RIEV I-III.
- MURUGARREN L., 1984, "Una plática del Goyerri" *ASJU* XVIII-2, 185-97.
OA.= J. Ochoa de Arin, *Doctrina christianaren explicacioa*, Donostia 1713.
Observaciones = Altube 1934.
- Oih.= A. Oihenart. *Proverbes basques... suivis des poésies basques*, F. Michelen arg. Paris 1847.
- Oldot.= B. Olaechea, *Doctrina cristianeana*, Gasteiz 1763.
- OMAECHVARRIA I., 1948, "El vascuence de Fray Juan de Zumárraga" *BAP* 293-314.
- ONDARRA F., 1984, "Zegamako *Doctrina Christiana* (1741)" *ASJU* XVIII-2, 3-62.
- OREGI J., 1972, "Otxoa-Arinen *Doctrina* (1713)" *FLV*, 353-70.
- RIJK R.P. de, 1981, "Euskal morfologiaren zenbait gorabehera" in *Euskal linguistika eta literatura: bide berriak*, 83-101.
- RS = *Refranes y Sentencias comunes en bascuence declaradas en Romance...* Iruña 1596, LGEVko facsimila, Bilbo 1975 eta TAV. Bada J. Urquijoren edizioa ere, RIEV 1911-33.
- RUIPÉREZ M.S., 1953, "Sobre la prehistoria de los dialectos griegos" *Emérita*, 253-66.
- SARASOLA I., 1980, *Materiales para un Thesaurus de la lengua vasca*, tesi argitaragabea, Bartzelona.
- , 1980, "Nire/neure, zure/zeure literatur tradizioan" *Euskera*, 431-46.
- , 1983, "Contribución al estudio y edición de textos vascos antiguos" *ASJU* XVII, 69-212.
- , 1986, "Larramendiren eraginaz eta" *ASJU* XX-1, 203-16.
- SATRUSTEGI J.M., 1983, "Lasarteko bertso paper zahar bat (1716)" *IKER*-2, 571-81, Euskaltzaindia, Bilbo.
- SOTO-MICHELENA M.ª J., 1978-9, "El lexicon de *Refranes y Sentencias de 1596*" *ASJU* XII-XIII, 15-86.
- TAV.= Mitxelena 1964a.
- TBI = Tolosako bertso iraingarriak (1619), ik. TAV.
- TELLETXEA IDIGORAS J.I. & LEKUONA M., 1966, "Gabon Canta de Guernica (1764)" *BAP*, 157-71.
- TIMPANARO, S., 1985, *La genesi del metodo del Lachmann*² (1. ko arg. 1963), Liviana editrice, Padova.
- TOVAR A., 1959, *El euskera y sus parientes*, Minotauro, Madrila.
- UHLÉNBECK C.C., 1947, "Les couches anciennes du vocabulaire basque" *Eusko-Jakintza* 1, 543-81.
- UNZUETA A., 1982, "Nuevos datos sobre el reformador de ermitaños y poeta vasco Juan de Undiano" *FLV*, 329-38.
- UEU, 1983, *Euskal dialektologiaren hastapenak*, Iruñea.
- URGELL, B., 1985, "Literatur bizkaieraz: Añibarroren *Esku-liburua*" *ASJU* XIX-1, 65-117.
- , 1986a, "Egaren kantaz: I. Testua eta iruzkinak" *ASJU* XX-1, 75-148.
- , 1986b, *Añibarroren Esku-liburua eta literatur bizkaiera*, tesina argitaragabea, EHU Gasteiz. [Ik. orain *ASJU* XXI (1987) eta Lakarra 1987].

- URQUIZU, D.L. de, *Liburu Virginia santissimien errosario santuena*, Iruña 1737.
- URQUIJO J., 1908-9, "Los refranes vascos de Sauguis" *RIEV* II, 677-724, III, 144-57.
- , 1911-33, "Los refranes y sentencias de 1596. Estudio comparativo" *RIEV*; berrarg.[zattia] Auñamendi 1964.
- , 1919, *El refranero vasco: I. Los refranes de Garibay*, 2. arg. LGEV, Bilbo 1976.
- VENY J., 1985, *Introduccio a la dialectologia catalana*, Encic. Cat., Bartzelona.
- VJ.= *Viva Jesus* [XVII.m.], ik. Mitxelena 1954b.
- VRB.= M. Zabala, *El verbo regular bascongado*, Donostia 1848.
- YRIZAR, P., 1981, *Contribucion a la dialectologia de la lengua vasca*, GAK Donostia, 2 lib.
- , 1983, "De(b)e-du(t)e, dai, debie aditz-jokoak gipuzkeraz. Bizkaieraren eragintza" in *IKER-2*, 638-8, Euskaltzaindia, Bilbo.
- Z.= Zaharra.
- ZeDot.= *Zegamako Dotrina* [1741], ik. Ondarra 1984.
- ZELAIETA A., 1978-9, "Peru Abarcaren hiztegia" *ASJU* XII-XIII, 87-199.
- ZUBIAUR J.R. & ARZAMENDI J., 1976, "El léxico vasco de los refranes de Garibay" *ASJU* X, 47-144.
- ZubLez.= Zubia-Lezamiz [1691-9], ik. TAV eta "Contribución".
- Zumarraga = Fr. Juan de Zumarragaren gutuna (1737), ik. "Contribución".